

13

CAII CRISPI

278

SALLUSTII

BELLI

CATILINARII ET JUGURTHINI

HISTORIAE.

EDINBURGI,

Apud G. HAMILTON et J. BALFOUR,

Academiae Typographos.

M,DCC,LV.

13

C. CRISPI SALLUSTII

BELLUM CATILINARIUM,

SIVE

De CONJURATIONE CATILINAE

EJUSQUE SOCIORUM.

OMNIS homines, qui sese student
praeftare ceteris animalibus, sum-
ma ope niti decet, vitam silentio ne
transeant, veluti pecora, quae Natura
prona, atque ventri obedientia finxit.
Sed nostra omnis vis in animo et cor-
pore sita : animi imperio, corporis ser-
vitio magis utimur. alterum nobis cum
dis, alterum cum belluis commune est.
Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam
virium, opibus gloriam quaerere ; et,
quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis
est, memoriam nostri quam maxime
longam efficere. Nam divitiarum et
formae gloria, fluxa atque fragilis :
A virtus

virtus clara aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam et prius, quam incipias, consulto: et, ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

II. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant; et jam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii, et Athenienses, coepere urbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam belli habere; maxumam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese

sefe res humanae haberent ; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia et aequitate lubido atque superbia invasere ; fortuna simul cum moribus inmutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. Quae homines arant, navigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes, transgere : quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque juxta aestumo, quoniam de utraque siletur. Verum enim vero is demum mihi vivere, atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum, aliud alii Natura iter ostendit.

III. PUL-

III. PULCHRUM est bene facere rei-publicae: etiam bene dicere, haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet: et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primum, quod facta dictis sunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, malivolentia et invidia putant: ubi de magna virtute et gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus, initio, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum; ibique mihi adversa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigeabant. Quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter

inter tanta vitia, imbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quae ceteros, fama, atque invidia vexabat.

IV. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam aetatem a republica procul habendam decrevi; non fuit consilium, secordia atque desidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, aetatem agere: sed, a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas Populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate.

vitae. De cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. LUCIUS CATILINA, nobili genere natus, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis, grata fuere; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, supra quam cuique credibile est: animus audax, subdolus, varius, cuius rei libet simulator ac dissimulator; alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus: satis loquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem Lucii Sullae, libido maxuma invaserat reipublicae capiundae: neque, id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum: quae utraque

utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum, domi militiaeque, quomodo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: ut paullatim inmutata, expulcherruma, pessuma ac flagitiosissima facta sit, differere.

VI. URBEM Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes: incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, fatis prospera, fatisque pollens videbatur;

videbatur ; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populiue finitimi bello tentare : pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu percussi, a periculis aberant. At Romani, domi militiaeque intenti, festinare, parare, alius alium hortari ; hostibus obviam ire ; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. post, ubi pericula virtute propulerant, fociis atque amicis auxilia portabant : magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant : delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, reipublicae consultabant. hi vel aetate, vel curae similitudine, PATRES adpellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandae libertatis atque augendae reipublicae fuerat, in superbiam, dominationemque convertit ; immutato more, annua imperia, binosque imperatores sibi fecere. eo modo minime

nume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum.

VII. SED ea tempestaté coepere se quisque extollere, magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriae inceserat. Jam primum juvenus, simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discibat: magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviiis, lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniae

cuniae liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit; quas urbis, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

VIII. SED profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubricine magis, quam ex vero, celebrat obscuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo, satis amplae magnificaeque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenire ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere praecclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optimus quisque facere, quam dicere; sua
ab

ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

IX. IGITUR domi militiaeque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. Jurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant. in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, aequitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo; quod saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, qui-que tardius, revocati, bello excefferant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant. In pace vero, quod beneficiis, quam metu, imperium agitabant, et, accepta injuria, ignoscere, quam persequi, malebant.

X. SED

X. SED ubi labore atque iustitia res publica crevit, reges magni bello domiti; nationes ferae et populi ingentes vi subacti; Carthago, aemula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria terraeque parebant: saevire Fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiae, optandae aliis, oneri miseriaeque fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupidus crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artis bonas subvertit; pro his, superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere, edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo, aestumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Haec primo paullatim crescere, interdum vindicari. post ubi, contagio quasi,

quasi, pestilentia invasit, civitas immutata, imperium ex justissimo atque optimo crudele intolerandumque factum.

XI. SED primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat : quod tamen vitium proprius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, aequae sibi exoptant : sed ille vera via nititur ; huic quia bonae artes defunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniae studium habet ; quam nemo sapiens concupivit. ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat : semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia, minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos eventus habuit ; rapere omnes, trahere ; domum alius, alius agros cupere : neque modum, neque modestiam victores habere ; foeda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductaverat, quo sibi fidum faceret,

ceret, contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat. loca amoena, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriae temperarent.

XII. POSTQUAM divitiae honori esse coepere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci coepit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia, cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua; nihil pensi atque moderati

derati habere. Operae pretium est, quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos sua gloria, decorabant; neque victis quidquam, praeter injuriae licentiam, eripiebant. At hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quae fortissimi viri victores reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. NAM quid ea memorem quae, nisi iis qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse. quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeae, ceterique cultus non minor inceserat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi causa, terra mari-
que

que omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim; neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubricinibus carebat: eo profusus omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat.

XIV. IN tanta tamque corrupta civitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo; manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, perjurio aut sanguine civili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas,

stas, conscius animus exagitabat ; ii Catilinae proximi familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat ; quotidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates adpetebat : eorum animi molles, et aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cujusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere ; aliis canes atque equos mercari ; postremo neque sumtui, neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita aestumarent, juventutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse ; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, haec fama valebat.

XV. JAM primum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestae, alia hujuscemodi contra jus fasque. postremo

C

mo

mo captus amore Aureliae Orestillae, cujus, praeter formam, nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adulta aetate; pro certo creditur, necato filio, vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quae quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, foedi oculi; citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.

XVI. SED juventutem, quam, ut supra diximus, inlexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; post, ubi eorum famam atque pudorem adtriverat, majora alia imperabat: si causa peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus infontes, sicuti fontes, circumvenire,

cumvenire, jugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis fociisque confusus Catilina, simul quod aes alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriae veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundae reipublicae consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulum petundi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinae.

XVII. Igitur circiter Kalendas Junias, L. Caesare et C. Figulo Consulibus, primo singulos adpellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, inparatam rempublicam, magna praemia conjurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quae voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum

plurimum audaciae. Eo convenere fenatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. et Servius Sullae, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius : praeterea, ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius : ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant praeterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. Ceterum juvenus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinae inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse ; quia Cn. Pompeius, invictus ipsi, magnum exercitum ducabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam

tiam crescere : simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

XVIII. SED antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina. de qua quam verissime poterō dicam. L. Tullo, M. Lepido Consulibus, P. Autronius et P. Sulla designati Consules, legibus ambitus interrogati, poenas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere ; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius, circiter Nonas Decembris, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januariis L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere ; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea
re

re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum fociis dare; eo die, post conditam urbem Romanam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit.

XIX. POSTEA Piso in citeriorem Hispaniam Quaestor pro Praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat: quippe foedum hominem a republica procul esse volebat: simul, quia boni quam plures praesidium in eo putabant: et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita dicunt, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros

barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem adgressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiori conjunctione satis dictum.

XX. CATILINA ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen in rem fore credens universos appellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujusmodi habuit.

“ NI virtus fidesque vestra spectata
 “ mihi forent, nequidquam opportuna
 “ res cecidisset; spes magna, dominatio
 “ in manibus frustra fuissent: neque
 “ ego per ignaviam, aut vana ingenia,
 “ incerta pro certis captarem. Sed
 “ quia multis et magnis tempestatibus
 “ vos cognovi fortes fidosque mihi; eo
 “ animus

“ animus ausus maxumum atque pul-
“ cherrimum facinus incipere: simul
“ quia vobis, eadem mihi, bona mala-
“ que intellexi. nam idem velle atque
“ nolle, ea demum firma amicitia est.
“ Sed ego quae mente agitavi, omnes
“ jam antea diversi audistis. Ceterum
“ mihi in dies magis animus accenditur,
“ quum confidero, quae conditio vitae
“ futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus
“ in libertatem. Nam postquam res-
“ publica in paucorum jus atque ditio-
“ nem concessit; semper illis reges,
“ tetrarchae vectigales esse: populi,
“ nationes stipendia pendere: ceteri
“ omnes, strenui, boni, nobiles atque
“ ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia,
“ sine auctoritate, his obnoxii, quibus,
“ si respublica valeret, formidini esse-
“ mus. Itaque omnis gratia, potentia,
“ honos, divitiae apud illos sunt, aut
“ ubi illi volunt: repulsas nobis reli-
“ quere, pericula, judicia, egestatem.
“ Quae quousque tandem patiemini, for-
“ tissimi

“ tiffumi viri? nonne emori per virtu-
“ tem praeftat, quam vitam miseram
“ atque inhonestam, ubi alienae super-
“ biae ludibrio fueris, per dedecus a-
“ mittere? Verum enim vero, pro deum
“ atque hominum fidem! victoria no-
“ bis in manu. Viget aetas, animus
“ valet: contra illis, annis atque divi-
“ tiis omnia consenuerunt. tantum mo-
“ do incepto opus est: cetera res ex-
“ pediet. Etenim quis mortalium, cui
“ virile ingenium, tolerare potest, illis
“ divitias superare, quas profundant in
“ exstruendo mari, et montibus coae-
“ quandis; nobis rem familiarem etiam
“ ad necessaria deesse? illos binas, aut
“ amplius, domos continuare; nobis
“ larem familiarem nusquam ullum esse?
“ Cum tabulas, signa, toreumata emunt;
“ nova diruunt, alia aedificant; po-
“ stremo omnibus modis pecuniam tra-
“ hunt, vexant; tamen summa lubidine
“ divitias vincere nequeunt. At nobis
“ domi inopia, foris aes alienum: ma-

D

“ la

“ la res, spes multo asperior. Denique,
“ quid reliqui habemus, praeter mise-
“ ram animam? Quin igitur expergisci-
“ mini? En illa, illa, quam saepe op-
“ tatis, libertas, praeterea divitiae, de-
“ cus, gloria in oculis fita sunt! For-
“ tuna omnia victoribus praemia posuit.
“ Res, tempus, pericula, egestas, belli
“ spolia magnifica magis, quam oratio,
“ hortentur. Vel imperatore, vel mi-
“ lite me utimini. neque animus, ne-
“ que corpus a vobis aberit. Haec ip-
“ sa, ut spero, vobiscum Consul agam:
“ nisi forte animus fallit, et vos servire,
“ quam imperare, parati estis.”

XXI. POSTQUAM accepere ea ho-
mines, quibus mala abunde omnia erant,
sed neque res, neque spes bona ulla, ta-
men etsi illis quieta movere, magna mer-
ces videbatur; tamen postulare pleri-
que, uti proponeret, quae conditio belli
foret: quae praemia armis peterent:
quid ubique opis aut spei haberent.
Tum Catilina polliceri tabulas novas,
proscriptionem

proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: eo Consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos: suorum unumquemque nominans laudare; admonerat alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curae haberent, conventum dimisit.

XXII. FUERE ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusjurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem,
vino

vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta haec, multa praeterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIII. SED in ea conventionem fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores senatu, probri gratia, amoverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare. prorsus neque dicere, neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quia

quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri coepit; minari interdum ferro, nisi obnoxia foret: postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiae Curii causa cognita, tale periculum reipublicae haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinae conjuratione quae quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere.

XXIV. Igitur comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. quod factum primo popularis conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinae furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis

locis opportunis parare; pecuniam sua, aut amicorum fide sumtam mutuam, Faefulas ad Manlium quemdam portare; qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse dicitur; mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi aetas tantummodo quaestui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflaverant. per eas se Catilina credebatur posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adungere sibi, vel interficere.

XXV. SED in his erat Sempronia, quae multa faepe virilis audaciae facinora commiserat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro, liberis, fatis fortunata: litteris Graecis atque Latinis docta: psallere, saltare elegantius, quam necesse est probae: multa alia, quae instrumenta luxuriae. Sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniae an famae minus parceret,

parceret, haud facile decerneres: luidido sic accensa, ut saepius peteret viros, quam peteretur. Sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, caedis conscia fuerat, luxuria atque inopia praecepta abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum; posse versus facere, jocum movere, sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci. prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen, ad cavendum, dolus aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinae sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciae perpulerat, ne contra rempublicam

publicam sentiret. Circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinae neque petitio, neque infidiae, quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri: quoniam quae occulte tentaverat, aspera foedaque evenerant.

XXVII. IGITUR C. Manlium Fae-
fulas atque in eam partem Etruriae,
Septimium quemdam Camertem in a-
grum Picenum, C. Julium in Apuliam
dimisit; praeterea alium alio, quem u-
bique opportunum credebat. Interea
Romae multa simul moliri; Consuli in-
fidias tendere, parare incendia, oppor-
tuna loca armatis hominibus obsidere:
ipse cum telo esse, item alios jubere:
hortari, uti semper intenti paratique
essent: dies noctesque festinare, vigi-
lare, neque insomniis neque labore fati-
gari. Postremo ubi multa agitantibus ni-
hil procedit, rursus intempesta nocte
conjurationis

conjuratōnis principes convocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet, "Se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum obficere."

XXVIII. IGITUR perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improvviso domi suae inparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculi Consuli impendeat, propere per Fulviam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolo-

E

re

re injuriae novarum rerum cupidam : quod, Sullae dominatione, agros bona-que omnia amiserat ; praeterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat ; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. EA cum Ciceroni nunciarentur ; ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, fatis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea volgi rumoribus exagitata. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, DARENT OPERAM CONSULES, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur : exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque civis : domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere ; aliter,
fine

sine populi jussu, nulli earum rerum Consuli jus est.

XXX. Post paucos dies L. Saenius Senator in senatu litteras recitavit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem vi. Kalendas Novembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant; alii conventus fieri, arma portari; Capuae atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: ii utrique ad urbem imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permissum, “uti pro tempore atque periculo exercitum compararent:” ad hoc, “si quis indicavisset de conjuratione, quae contra

“tra rempublicam facta erat, praemium, servo libertatem et festertia centum: libero impunitatem ejus rei, et festertia ducenta.” Item [decrevere] “uti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuarentur, pro cujusque opibus: Romae per totam urbem vigiliae haberentur, iisque minores magistratus praecessent.”

XXXI. QUIBUS rebus permota civitas, atque inmutata urbis facies: ex summa laetitia atque lascivia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit, festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicae magnitudine, belli timor insolitus, adfligare sese, manus supplices ad coelum tendere; miserari parvos liberos; rogare, omnia pavere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere. At Catilinae crudelis animus

nimus eadem illa movebat: tamen etſi
praefidia parabantur, et ipſe lege Plau-
tia interrogatus ab L. Paulo. Poſtre-
mo diſſimulandi cauſſa, atque ſui expur-
gandi, ſicuti jurgio laceſſitus foret, in
ſenatum venit. Tum M. Tullius Con-
ſul, ſive praefentiam ejus timens, ſeu
ira commotus orationem habuit luculen-
tam atque utilem reipublicae: quam
poſtea ſcriptam edidit. Sed, ubi ille
adſedit, Catilina, ut erat paratus ad diſ-
ſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce
ſupplici poſtulare, “ Patres conſcripti
“ ne quid de ſe temere crederent: ea
“ familia ortum, ita ab adoleſcentia vi-
“ tam inſtituiſſe, ut omnia bona in ſpe
“ haberet: ne aeſtumarent, ſibi patri-
“ cio homini, cujus ipſius, atque majo-
“ rum plurima beneficia in plebem Ro-
“ manam eſſent, perdita republica opus
“ eſſe; cum eam ſervaret M. Tullius
“ inquilinus civis urbis Romae.” Ad
hoc maledicta alia cum adderet; obſtre-
pere omnes, hoſtem atque parricidam
vocare,

vocare. Tum ille furibundus: "Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam."

XXXII. DEIN se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse volvens, quod neque insidiae consuli procedebant, et ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optimum factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, antecapere, quae bello usui forent; nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias Consuli macturent; caedem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad urbem adcessurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuscemodi:

XXXIII.

XXXIII. " DEOS hominesque testa-
" mur, Imperator, nos arma neque con-
" tra patriam cepisse, neque quo peri-
" culum homini faceremus, sed uti cor-
" pora nostra ab injuria tuta forent;
" qui miseri, egentes, violentia atque
" crudelitate foeneratorum plerique pa-
" triae, sed omnes fama atque fortunis
" expertes sumus; neque cuiquam no-
" strum licuit, more majorum, lege uti;
" neque, amisso patrimonio, liberum
" corpus habere: tanta saevitia foene-
" ratorum atque Praetoris fuit. Saepe
" majores vestrum miseriti plebis Roma-
" nae decretis suis inopiae opitulati sunt:
" ac novissime memoria nostra, propter
" magnitudinem aeris alieni, volentibus
" omnibus bonis, argentum aere solu-
" tum est. Saepe ipsa plebes aut domi-
" nandi studio permota, aut superbia
" magistratuum, armata a patribus se-
" cessit. At nos non imperium, neque
" divitias, petimus; quarum rerum cauf-
" sa bella atque certamina omnia inter
" mortalis

“ mortalis sunt ; sed libertatem, quam
“ nemo bonus, nisi cum anima simul,
“ amittit. Te atque senatum obtesta-
“ mur, consulatis miseris civibus ; legis
“ praesidium, quod iniquitas Praetoris
“ eripuit, restituatis ; neve eam neces-
“ situdinem inponatis, ut quaeramus,
“ quoniam modo, ulto maxime sangui-
“ nem nostrum, pereamus.”

XXXIV. AD haec Q. Marcius : “ Si
“ quid ab senatu petere vellent, ab ar-
“ mis discedant, Romam supplices pro-
“ ficiscantur : ea mansuetudine atque
“ misericordia senatum populumque Ro-
“ manum semper fuisse, ut nemo um-
“ quam ab eo frustra auxilium petive-
“ rit.” At Catilina ex itinere pleris-
que Consularibus, praeterea Optumo cui-
que litteras mittit ; “ Se falsis crimini-
“ bus circumventum, quoniam factioni
“ inimicorum resistere nequiverit, for-
“ tunae cedere, Massiliam in exilium
“ proficisci : non quo sibi tanti sceleris
“ conscius ; sed uti respublica quiesca-
“ foret ;

“ foret ; neve ex sua contentione sedi-
 “ tio oriretur.” Ab his longe diversas
 [litteras] Q. Catulus in senatu recita-
 vit, quas sibi nomine Catilinae redditas
 dicebat. earum exemplum infra scri-
 ptum.

XXXV. “ L. Catilina Q. Catulo S.
 “ Egregia tua fides, re cognita, gra-
 “ tam in magnis periculis fiduciam com-
 “ mendationi meae tribuit. Quamob-
 “ rem defensionem in novo consilio
 “ non statui parare : satisfactionem ex
 “ nulla conscientia de culpa proponere
 “ decrevi : quam me Dius fidius veram
 “ licet cognoscas. Injuriis contumeliis-
 “ que concitatus, quod, fructu laboris
 “ industriaeque meae privatus, statum
 “ dignitatis non obtinebam, publicam
 “ miserorum causam, pro mea consuetu-
 “ dine, suscepi : non quin aes alienum
 “ meis nominibus ex possessionibus sol-
 “ vere possem ; cum alienis nominibus
 “ liberalitas Orestillae, suis filiaeque co-
 “ piis persolveret : sed quod non dignos
 F “ homines

“homines honore honestatos videbam,
“meque falsa suspicione alienatum sen-
“tiebam. Hoc nomine fatis honestas
“pro meo casu spes reliquae dignitatis
“conservandae sum secutus. Plura cum
“scribere vellem, nunciatum est, vim
“mihi parari. Nunc Orestillam com-
“mendo tuaeque fidei trado. eam ab
“injuria defendas, per liberos tuos ro-
“gatus. haveto.”

XXXVI. SED ipse paucos dies com-
moratus apud C. Flaminium Flammam
in agro Arretino, dum vicinitatem, antea
solicitatam, armis exornat, cum fasci-
bus atque aliis imperii insignibus in ca-
stra ad Manlium contendit. Haec ubi
Romae comperta; senatus “Catilinam
“et Manlium hostes judicat; ceterae
“multitudini diem statuit, ante quam
“sine fraude liceret ab armis discedere,
“praeter rerum capitalium condemna-
“tis.” Praeterea decernit, “Uti Con-
“sules dilectum habeant; Antonius cum
“exercitu Catilinam persequi maturet;
“Cicero

“Cicero urbi praesidio fit.” Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum; cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent; fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque praemio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinae quisquam omnium discefferat. tanta vis morbi, uti tabes, plerosque civium animos invaserat.

XXXVII. NEQUE solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinae incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullae sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque

que seditionibus sine cura aluntur : quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero praeceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime praestabant ; item alii per dedecora patrimoniis amissis ; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, in Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Praeterea juvenus, quae in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori praetulerant. eos atque alios omnis malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxima spe, reipublicae juxta ac sibi consuluisse. Praeterea quorum, victoria Sullae,

lae, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis inminutum erat, haud sane alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi, malebant. Id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat.

XXXVIII. NAM, postquam Cn. Pompeio et M. Crasso Consulibus tribunicia potestas restituta; homines adolescentes, [summam potestatem nacti] quibus aetas animusque ferox, coepere, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentisque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, senati specie pro sua magnitudine. Namque, uti paucis absolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti populi jura defenderent, pars, quo senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque

que potentia certabant. Neque modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. SED postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus; plebis opes inminutae, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere, ceteros judiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexerit. Quod si primo praelio Catilina superior, aut aequa manu discessisset; profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his A. Fulvius, Senatoris filius: quem retractum

tractum ex itinere parens necari iussit. Isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat: neque solum cives, sed cujusquomodi genus hominum, quod modo [bello] usui foret.

XL. IGITUR P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans publice privatimque aere alieno oppressos; praeterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum requirere coepit, "Quem exitum tantis malis sperarent?" Postquam illos videt "queri de avaritia magistratum, accu-
"fare

“sare senatum, quod in eo auxilii nihil
“esset; miseriis suis remedium mortem
“expectare: At ego, inquit, vobis, si
“modo viri esse voltis, rationem osten-
“dam, qua tanta ista mala effugiatis.”
Haec ubi dixit, Allobroges in maxumam
spem adducti, Umbrenum orare, uti sui
misereretur: nihil tam asperum, neque
tam difficile, quin cupidissime facturi
essent, dum ea res civitatem aere alieno
liberaret. Ille eos in domum D. Bruti
perducit; quod foro propinqua, neque
aliena consilii, propter Semproniam:
nam tum Brutus ab Roma aberat. Prae-
terea Gabinium arcessit, quo major au-
ctoritas sermoni inesset: eo praesente
conjunctionem aperit: nominat socios,
praeterea multos cujusque generis inno-
xios; quo legatis animus amplior esset:
dein eos pollicitos operam suam dimit-
tit.

XLI. SED Allobroges diu in incerto
habuere, quidnam consilii caperent. In
altera parte erat aes alienum, studium
belli,

belli, magna merces in spe victoriae :
at in altera majores opes, tuta consilia ;
pro incerta spe, certa praemia. Haec
illis volventibus, tandem vicit fortuna
reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae,
cujus patrocínio civitas plurimum ute-
batur, rem omnem, uti cognoverant, a-
periunt. Cicero, per Sangam consilio
cognito, legatis praecepit, studium con-
juratiónis vehementer simulent, ceteros
adeant, bene polliceantur ; dentque o-
peram, uti eos quam maxime manife-
stos habeant.

XLII. ISDEM fere temporibus in Gal-
lia citeriore atque ulteriore, item in a-
gro Piceno, Bruttio, Apulia, motus e-
rat. Namque illi, quos antea Catilina
dimiserat, inconsulte ac veluti per de-
mentiam cuncta simul agere : noctur-
nis consiliis, armorum atque telorum
portationibus, festinando, agitando om-
nia, plus timoris, quam periculi effece-
rant. Ex eo numero complures Q. Me-
tellus Celer Praetor, ex senati consulto,

G

caussa

caussa cognita, in vincula conjecerat; item in ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus praeerat.

XLIII. AT Romae Lentulus, cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis, constituerant, uti, Catilina in agrum Faesulanum cum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimi invidiam optumo Consuli inponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consulem, ceteros, quibus insidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi aggrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; simul, caede et incendio percussis

culsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus, maxumum bonum in celeritate putabat.

XLIV. SED Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficitur. Lentulus cum his T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; uti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem

focietatem confirmarent. Ipse Voltur-
cio litteras ad Catilinam dat, quarum
exemplum infra scriptum :

“ Quis sim, ex eo, quem ad te misi,
“ cognosces. Fac cogites, in quanta
“ calamitate sis, et memineris te virum;
“ confideres, quid tuae rationes postu-
“ lent : auxilium petas ab omnibus, et-
“ iam ab infimis.”

Ad hoc, mandata verbis dat : “ Cum
“ ab senatu hostis iudicatus sit, quo con-
“ filio servitia repudiet ? in urbe parata
“ esse, quae iusserit : ne cunctetur ip-
“ se propius accedere.”

XLV. His rebus ita actis, constitu-
ta nocte, qua proficiscerentur, Cicero,
per legatos cuncta edoctus, L. Valerio
Flacco et C. Pontino Praetoribus impe-
rat, uti in ponte Mulvio, per insidias, Al-
lobrogum comitatus deprehendant : rem
omnem aperit, cujus gratia mittebantur :
cetera, uti facto opus sit, ita agant, per-
mittit. Homines militares, sine tumultu
praefidiis collocatis, sicuti praeceptum
erat,

erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venere, et simul utrimque clamor exortus est; Galli, cito cognito consilio, sine mora Praetoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitae diffidens, veluti hostibus, sese Praetoribus dedit.

XLVI. QUIBUS rebus confectis, omnia propere per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupavere. nam laetabatur, conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae credebat. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium,
item

item Q. Coeparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Coeparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod Praetor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire jubet. Eo senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVII. VOLTURCIUS interrogatus
“ de itinere, de litteris, postremo quid,
“ aut qua de causa, consilii habuisset?”
primo fingere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit:
“ Paucis ante diebus a Gabinio et Coe-
“ pario socium adscitum, nihil amplius
“ scire, quam legatos: tantummodo
“ audire solitum ex Gabinio, P. Autro-
“ nium,

"nium, Servium Sullam, L. Vargun-
 "teium, multos praeterea in ea conju-
 "ratione esse." Eadem Galli fatentur:
 ac Lentulum dissimulantem coarguunt,
 praeter litteras, sermonibus, quos habe-
 re solitus: "Ex libris Sibyllinis reg-
 "num Romae tribus Corneliis porten-
 "di; Cinnam atque Sullam antea: se-
 "tertium, cui fatum foret urbis potiri;
 "praeterea ab incenso Capitolio illum
 "esse vigesimum annum, quem saepe ex
 "prodigiis haruspices respondissent bello
 "civili cruentum fore." Igitur perle-
 ctis litteris, cum prius omnes signa sua
 cognovissent, senatus decernit, "Uti
 "abdicatus magistratu Lentulus, item
 "ceteri in liberis custodiis haberentur."
 Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri,
 qui tum Aedilis, Cethegus Q. Cornifi-
 cio, Statilius C. Caesari, Gabinius M.
 Crasso, Coeparius (nam is paullo ante
 ex fuga retractus) Cn. Terentio senato-
 ri traduntur.

XLVIII. INTEREA plebes, conjuratione patefacta, quae primo, cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad coelum tollere; veluti ex servitute erepta gaudium atque laetitia agitabant. Namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiae in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de conjuratione, si fides publica data esset; jussus a Consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Volturcius, de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: praeterea “ se missum a M. Crasso, qui Catilinae nuntiaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex conjuratione deprehensi
“ terrerent;

" terrerent; eoque magis properaret ad
 " urbem accedere, quo et ceterorum a-
 " nimos reficeret, et illi facilius e peri-
 " culo eriperentur." Sed ubi Tarqui-
 nius Crassum nominavit, hominem nobi-
 lem, maxumis divitiis, summa potentia;
 alii, rem incredibilem rati; pars, tamen
 etsi verum existimabant, tamen quia in
 tali tempore tanta vis hominis leniunda,
 quam exagitanda, videbatur; plerique
 Crasso ex negotiis privatis obnoxii con-
 clamant, " indicem falsum," deque ea
 re postulant uti referatur. Itaque con-
 sultente Cicerone frequens senatus dècer-
 nit: " Tarquinii indicium falsum vide-
 " ri; eumque in vinculis retinendum;
 " neque amplius potestatem faciundam,
 " nisi de eo indicaret, cujus consilio
 " tantam rem mentitus esset." Erant
 eo tempore, qui aestimarent, illud a
 P. Autronio machinatum, quo facilius,
 adpellato Crasso, per societatem periculi
 reliquos illius potentia tegeret. Alii
 Tarquinium a Cicerone inmissum aie-
 H " bant

bant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocínio rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone inpositam.

XLIX. SED isdem temporibus Q. Catulus et C. Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem inpellere potuere, uti per Allobroges, aut alium indicem, C. Caesar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant: Piso obpugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema aetate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Caesare victus discefferat. Res autem opportuna videbatur; quod privatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus inpellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quae se ex Volturcio,

cio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui praesidii causa cum telis erant circum Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsus, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur.

L. DUM haec in senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat, convocato senatu refert,

fert, QUID DE HIS FIERI PLACEAT, QUI IN CUSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos paullo ante frequens senatus judicaverat, CONTRA REMPUBLICAM FECISSE. Tunc D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his qui in custodiis tenebantur, praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat. isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, referendum censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum ventum, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est.

LI. " OMNIS homines, Patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa obficiunt. neque quisquam omnium lubi-
" dini

“dini simul et usui paruit. Ubi inten-
 “deris ingenium, valet: si lubido pos-
 “sident, ea dominatur, animus nihil va-
 “let. Magna mihi copia memorandi,
 “P. C. qui reges atque populi, ira, aut
 “misericordia impulsī, male consulue-
 “runt: sed ea malo dicere, quae ma-
 “iores nostri, contra lubidinem animi,
 “recte atque ordine fecere. Bello Ma-
 “cedonico, quod cum rege Perse gef-
 “simus, Rhodiorum civitas, magna at-
 “que magnifica, quae populi Romani
 “opibus creverat, infida atque adversa
 “nobis fuit: sed postquam, bello con-
 “fecto, de Rhodiis consultum est, ma-
 “iores nostri, ne quis divitiarum magis,
 “quam injuriae causa bellum inceptum
 “diceret, impunitos dimisere. Item bel-
 “lis Punicis omnibus, cum saepe Car-
 “thaginenses, et in pace, et per indu-
 “cias multa nefaria facinora fecissent,
 “numquam ipsi per occasionem talia
 “fecere: magis, quid se dignum fo-
 “ret, quam quid in illis jure fieri pos-
 “set,

“fet, quaerebant. Hoc idem provi-
“dendum est, Patres conscripti, ne
“plus valeat apud vos P. Lentuli et ce-
“terorum scelus, quam vestra dignitas;
“neu magis irae, quam famae, consula-
“tis. Nam si digna poena pro factis
“eorum reperitur, novum consilium
“adprobo: sin magnitudo sceleris om-
“nium ingenia exsuperat; iis utendum
“censeo, quae legibus comparata sunt.
“Plerique eorum, qui ante me senten-
“tias dixerunt, composite atque magni-
“fice casum reipublicae miserati sunt:
“quae belli saevitia, quae victis acci-
“derent, enumeravere. rapi virgines,
“pueros: divelli liberos a parentium
“complexu: matres familiarum pati,
“quae victoribus collibuisse: fana
“atque domos exspoliari; caedem, in-
“cendia fieri; postremo armis, cadave-
“ribus, cruore atque luctu omnia com-
“pleri. Sed, per Deos immortalis,
“quo illa oratio pertinuit? an, uti vos
“infectos conjurationi faceret? scilicet
“quem

“ quem res tanta atque tam atrox non
“ permovit, eum oratio accendet. Non
“ ita est: neque cuiquam mortalium
“ injuriae suae parvae videntur: multi
“ eas gravius aequo habuere. Sed aliis
“ alia licentia, Patres conscripti. qui
“ demissi in obscuro vitam habent, si
“ quid iracundia deliquere, pauci sciunt;
“ fama atque fortuna pares sunt: qui
“ magno imperio praediti in excelsa ae-
“ tatem agunt, eorum facta cuncti mor-
“ tales novere. Ita in maxuma fortu-
“ na minuma licentia est. neque stu-
“ dere, neque odisse, sed minime irasci
“ decet. quae apud alios iracundia di-
“ citur, in imperio superbia atque cru-
“ delitas adpellatur. Equidem ego sic
“ aestumo, Patres conscripti, omnis cru-
“ ciatus minores, quam facinora illorum
“ esse. sed plerique mortales postrema
“ meminere, et in hominibus impiis sce-
“ leris obliiti de poena differunt, si ea
“ paullo severior fuit. D. Silanum vi-
“ rum fortem atque strenuum, certe
“ scio,

“ scio, quae dixerit, studio reipublicae
 “ dixisse, neque illum in tanta re gra-
 “ tiam, aut inimicitias, exercere. eos
 “ mores, eam modestiam viri cognovi.
 “ Verum sententia non mihi crudelis;
 “ quid enim in talis homines crudele fie-
 “ ri potest? sed aliena a republica no-
 “ stra videtur. Nam profecto aut me-
 “ tus, aut injuria te subegit, Silane,
 “ Consulem designatum, genus poenae
 “ novum decernere. De timore super-
 “ vacaneum est differere, cum praesenti
 “ diligentia clarissimi viri Consulis tan-
 “ ta praesidia sint in armis. De poena
 “ possumus equidem dicere id, quod res
 “ habet: in luctu atque miseriis mor-
 “ tem aerumnarum requiem, non cru-
 “ ciatum esse; eam cuncta mortalium
 “ mala dissolvere; ultra neque curae
 “ neque gaudio locum esse. Sed per
 “ Deos immortalis, quamobrem in sen-
 “ tentiam non addidisti, uti prius ver-
 “ beribus in eos animadverteretur? an,
 “ quia lex Porcia vetat? at aliae leges
 “ item

“ item condemnatis civibus animam non
“ eripi, sed in exilium permitti jubent.
“ An, quia gravius est verberari, quam
“ necari? quid autem acerbum, aut gra-
“ ve nimis in homines tanti facinoris
“ convictos? Sin quia levius; qui con-
“ venit in minore negotio legem time-
“ re, cum eam in maiore neglexeris?
“ At enim quis reprehendet, quod in
“ parricidas reipublicae decretum erit?
“ tempus, dies, fortuna, cuius lubido
“ gentibus moderatur. Illis merito ac-
“ cidit, quidquid evenerit: ceterum
“ vos, Patres conscripti, quid in alios
“ statuatis, considerate. Omnia mala
“ exempla ex bonis orta sunt: sed ubi
“ imperium ad ignaros, aut minus bonos
“ pervenit; novum illud exemplum ab
“ dignis et idoneis ad indignos et non
“ idoneos transfertur. Lacedaemonii,
“ devictis Atheniensibus, triginta viros
“ inposuere, qui rempublicam eorum
“ tractarent. Hi primo coepere pessu-
“ mum quemque et omnibus invisum
I “ indemnatum

“indemnatum necare. ea populus lae-
“tari et merito dicere fieri. Post, ubi
“paullatim licentia crevit, juxta bonos
“et malos lubricinose interficere, cete-
“ros metu terrere. Ita civitas, servi-
“tute oppressa, stultae laetitiae gravis
“poenas dedit. Nostra memoria, vi-
“ctor Sulla cum Damasippum et alios
“hujusmodi, qui malo reipublicae cre-
“verant, jugulari jussit; quis non fa-
“ctum ejus laudabat? homines scele-
“stos, factiosos, qui seditionibus rem-
“publicam exagitaverant, merito ne-
“catos aiebant. Sed ea res magnae i-
“nitium cladis fuit. Nam uti quisque
“domum, aut villam, postremo aut vas,
“aut vestimentum alicujus concupive-
“rat, dabat operam, uti in proscrip-
“tum numero esset. Ita quibus Dama-
“sippi mors laetitiae fuerat, post paullo
“ipsi trahebantur: neque prius finis ju-
“gulandi fuit, quam Sulla omnis suos
“divitiis explevit. Atque ego haec
“non in M. Tullio, neque his tempo-
“ribus

"bus vereor; sed in magna civitate
 "multa et varia ingenia sunt. Potest
 "alio tempore, alio Consule, cui item
 "exercitus in manus, falsum aliquid pro
 "vero credi. ubi hoc exemplo, per se-
 "nati decretum, Consul gladium edu-
 "xerit, quis finem statuet, aut quis
 "moderabitur? Majores nostri, Patres
 "conscripti, neque consilii, neque au-
 "daciae umquam eguere: neque super-
 "bia obstabat, quo minus aliena insti-
 "tuta, si modo proba, imitarentur. Ar-
 "ma atque tela militaria ab Samnitibus,
 "insignia magistratuum ab Tuscis ple-
 "raque sumserunt: postremo quod u-
 "bique apud focios, aut hostis, idoneum
 "videbatur, cum summo studio domi
 "exsequebantur: imitari, quam invide-
 "re bonis malebant. Sed eodem illo
 "tempore, Graeciae morem imitati,
 "verberibus animadvertebant in civis,
 "de condemnatis summum supplicium
 "fumebant. Postquam respublica ado-
 "levit, et multitudine civium factiones
 "valuere,

“ valere, circumvenire innocentes, a-
“ lia hujusmodi fieri coepere. tum lex
“ Porcia aliaeque paratae, quibus le-
“ gibus exsilium damnatis permissum.
“ Hanc ego causam, Patres conscripti,
“ quo minus novum consilium capiamus,
“ in primis magnam puto. Profecto vir-
“ tus atque sapientia major in illis fuit,
“ qui ex parvis opibus tantum imperium
“ fecere, quam in nobis, qui ea bene
“ parta vix retinemus. Placet igitur,
“ eos dimitti, et augeri exercitum Ca-
“ tilinae? minime; sed ita censeo:
R “ publicandas eorum pecunias, ipsos in
“ vinctis habendos per municipia, quae
“ maxime opibus valent: neu quis de
“ his postea ad senatum referat, neve
“ cum populo agat: qui aliter fecerit,
“ senatum existumare, eum contra rem-
“ publicam et salutem omnium factu-
“ rum.”

LII. POSTQUAM Caesar dicendi fi-
nem fecit, ceteri verbo, alius alii varie
adsentiebantur: at M. Porcius Cato, ro-
gatus

gatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

“ LONGE mihi alia mens est, Patres
 “ conscripti, cum res atque pericula
 “ nostra considero, et cum sententias
 “ nonnullorum mecum ipse reputo. Illi
 “ mihi differuisse videntur de poena eorum,
 “ qui patriae, parentibus, aris
 “ atque focis suis bellum paravere : res
 “ autem monet, cavere ab illis, quam,
 “ quid in illis statuamus, consultare.
 “ Nam cetera tum persequere, ubi facta
 “ sunt ; hoc, nisi provideris, ne accidat ;
 “ ubi evenit, frustra judicia inplures.
 “ capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed,
 “ per Deos immortalis, vos ego adpello,
 “ qui semper domos, villas, signa, tabulas
 “ vestras pluris, quam rempublicam, fecistis :
 “ si ista, cujuscumque modi sint, quae
 “ amplexamini, retinere, si voluptatibus
 “ vestris otium praeberere vultis ;
 “ expergiscimini aliquando, et cape-
 “ ssite rempublicam. Non agitur de vectigalibus,
 “ non de fociorum

“fociorum injuriis; libertas et anima
“nostra in dubio est. Saepe numero,
“Patres conscripti, multa verba in hoc
“ordine feci: saepe de luxuria atque
“avaritia nostrorum civium questus
“sum; multosque mortalis ea causa ad-
“versos habeo. qui mihi atque animo
“meo nullius umquam delicti gratiam
“fecissem, haud facile alterius lubidi-
“ni malefacta condonabam. Sed, ea
“tametsi vos parvi pendebatis; tamen
“respublica firma, opulentia negligen-
“tiam tolerabat. Nunc vero non id
“agitur, bonis, an malis moribus viva-
“mus; neque quantum, aut quam ma-
“gnificum imperium populi Romani:
“sed cujus haec cumque modi, nostra,
“an, nobiscum una, hostium futura sint.
“Hic mihi quisquam mansuetudinem et
“misericordiam nominat. jam pridem
“equidem nos vera rerum vocabula a-
“misimus; quia bona aliena largiri, li-
“beralitas; malarum rerum audacia for-
“titudo vocatur. eo respublica in extre-
“mo

" mo sita. Sint sane, quoniam ita se
 " mores habent, liberales ex sociorum
 " fortunis, sint misericordes in furibus
 " aerarii: ne illis sanguinem nostrum
 " largiantur; et, dum paucis sceleratis
 " parcunt, bonos omnis perditum eant.
 " Bene et composita C. Caesar paullo
 " ante in hoc ordine de vita et morte
 " differuit; falsa, credo, existumans,
 " quae de inferis memorantur: diverso
 " itinere malos a bonis loca tetra, in-
 " culta, foeda atque formidolosa habere.
 " Itaque censuit, PECUNIAS EORUM
 " PUBLICANDAS, IPSOS PER MUNI-
 " CIPIA IN CUSTODIIS HABEN-
 " DOS; videlicet timens, ne, si Ro-
 " mae sint, aut a popularibus conjura-
 " tionis, aut a multitudine conducti per
 " vim eripiantur. Quasi vero mali atque
 " scelesti tantummodo in urbe, et non
 " per totam Italiam sint; aut non ibi
 " plus possit audacia, ubi ad defenden-
 " dum opes minores. Quare vanum e-
 " quidem hoc consilium, si periculum ex
 illis

“ illis metuit. fin in tanto omnium me-
“ tu solus non timet; eo magis refert
“ mihi atque vobis timere. Quare cum
“ de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro
“ certo habetote, vos simul de exercitu
“ Catilinae et de omnibus conjuratis de-
“ cernere. Quanto vos attentius ea a-
“ getis, tanto illis animus infirmior erit.
“ si paullulum modo vos languere vide-
“ rint, jam omnes feroces aderunt. No-
“ lite existumare, majores nostros ar-
“ mis rempublicam ex parva magnam
“ fecisse. Si ita res esset, multo pul-
“ cherrumam eam nos haberemus:
“ quippe sociorum atque civium, prae-
“ terea armorum atque equorum major
“ nobis copia, quam illis. Sed alia fu-
“ ere, quae illos magnos fecere; quae
“ nobis nulla sunt: domi industria,
“ foris justum imperium, animus in con-
“ sulendo liber, neque delicto, neque
“ lubrico obnoxius. Pro his nos ha-
“ bemus luxuriam atque avaritiam; pu-
“ blice egestatem, privatim opulentiam;
“ laudamus

" laudamus divitias, sequimur inerti-
 " am; inter bonos et malos discrimen
 " nullum; omnia virtutis praemia am-
 " bitio possidet. Neque mirum; ubi
 " vos separatim sibi quisque consilium
 " capitis; ubi domi voluptatibus, hic
 " pecuniae, aut gratiae servitis; eo fit,
 " ut impetus fiat in vacuam rempubli-
 " cam. Sed ego haec omitto. Con-
 " juravere nobilissimi cives patriam in-
 " cendere: Gallorum gentem, infestis-
 " sumam nomini Romano, ad bellum ar-
 " cessunt: dux hostium supra caput est:
 " vos cunctamini etiam nunc, quid, in-
 " tra moenia adprehensis hostibus, fa-
 " ciatis? Misereamini censeo: deliquere
 " homines adolescentuli per ambitio-
 " nem; atque etiam armatos dimittat-
 " tis. Nae ista vobis mansuetudo et
 " misericordia, si illi arma ceperint, in
 " miseriam vertet. Scilicet res aspera
 " est; sed vos non timetis eam. Im-
 " mo vero maxume; sed inertia et mol-
 " litia animi, alius alium expectantes

K

" cunctamini,

“ cunctamini, Dīs immortalibus confisi,
“ qui hanc rempublicam in maxumis sae-
“ pe periculis fervavere. Non votis, ne-
“ que suppliciis muliebribus auxilia Deo-
“ rum parantur: vigilando, agendo, bene
“ consulendo prospera omnia cedunt;
“ ubi secordiae te atque ignaviae tradi-
“ deris, nequidquam Deos implores;
“ irati infestique sunt. Apud majores
“ nostros T. Manlius Torquatus bello
“ Gallico filium suum, quod is contra
“ imperium in hostem pugnaverat, ne-
“ cari iussit. atque ille egregius ado-
“ lescens inmoderatae fortitudinis morte
“ poenas dedit; vos de crudelissimis
“ parricidis quid statuatis, cunctamini?
“ Videlicet vita cetera eorum huic sce-
“ leri obstat. Verum parcite dignitati
“ Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae
“ suae, si Dīs aut hominibus umquam
“ ullis pepercit: ignoscite Cethegi a-
“ dolescentiae; nisi iterum patriae bel-
“ lum fecit. Nam quid ego de Gabi-
“ nio, Statilio, Coepario loquar? qui-
“ bus

“bus si quidquam umquam pensi fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu in faucibus urget: alii intra moenia, atque in sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest. quo magis properandum. Quare ita ego censeo: Cum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii, et legatorum Allobrogum convicti confessique sint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum, supplicium sumendum.”

LIII. POST QUAM Cato adsedit: Consulares omnes itemque senatus magna pars

pars sententiam ejus laudant, virtutem animi ad coelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinisset. Sciebam, saepe numero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc saepe fortunae violentiam toleravisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitati constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est; rursus res publica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat;

ac,

ac, veluti effoeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea, ingenti virtute, divorsi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caesar: quos, quoniam res obtulerat, silentio praeterire, non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem.

LIV. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus: huic severitas dignitatem addiderat. Caesar dando, sublevando, ignoscendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miseris perfugium; in altero malis perniciēs. illius facilitas; huius constantia laudabatur. Postremo Caesar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod do-

no

no dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiae, decoris, sed maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factione; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis sequebatur.

LV. POSTQUAM, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optimum factum ratus, noctem, quae instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quae supplicium postulabat, parare jubet: ipse, dispositis praefidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Praetores. Est locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, ubi paullulum escenderis ad laevam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus

C A T I L I N A.

nicibus vineta: sed incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissima gente Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitae invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo supplicium sumtum.

LVI. DUM ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, ut quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, aequaliter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii praeacutas

acutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, ad urbem modo, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem sese habiturum, si Romae focii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnae copiae concurrerant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

LVII. SED postquam in castra nunciatus pervenit, Romae conjurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum
tribus

tribus legionibus in agro Piceno praefidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quae supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movet, ac sub ipsis radicibus montium confedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat; utpote qui magno exercitu, locis aequioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugae, neque praesidii ullam spem; optimum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum configere. Itaque, concione advocata, hujuscemodi orationem habuit.

LVIII. "COMPERTUM ego habeo,
 " milites, verba virtutem non addere;
 " neque ex ignavo strenuum, neque
 " fortem ex timido exercitum oratione
 " imperatoris fieri. Quanta cujusque
 L " animo

“ animo audacia natura, aut moribus
“ inest, tanta in bello patere solet. quem
“ neque gloria, neque pericula excitant,
“ nequidquam hortere : timor animi au-
“ ribus obfcit. Sed ego vos, quo pau-
“ ca monerem, advocavi ; simul uti caus-
“ sam consilii aperirem. Scitis equi-
“ dem, milites, secordia atque ignavia
“ Lentuli quantam ipsi cladem nobisque
“ adtulerit ; quoque modo, dum ex
“ urbe praesidia opperior, in Galliam
“ proficisci nequiverim. Nunc quo in
“ loco res nostrae sint, juxta mecum
“ omnes intellegitis. Exercitus hosti-
“ um duo, unus ab urbe, alter a Gallia
“ obstant : diutius in his locis esse, si
“ maxume animus ferat, frumenti atque
“ aliarum rerum egestas prohibet. Quo-
“ cumque ire placet, ferro iter aperiun-
“ dum est. Quapropter vos moneo,
“ uti forti atque parato animo sitis ; et,
“ cum praelium inibitis, meminertis,
“ vos divitias, decus, gloriam, praeterea
“ libertatem atque patriam in dextris
“ portare.

“ portare. Si vincimus, omnia nobis
“ tuta, commeatus abunde, coloniae at-
“ que municipia patebunt. fin metu ces-
“ ferimus, eadem illa advorsa fiunt: ne-
“ que locus, neque amicus quisquam te-
“ get, quem arma non texerint. Prae-
“ terea, milites, non eadem nobis et il-
“ lis necessitudo inpendet. nos pro pa-
“ tria, pro libertate, pro vita certamus:
“ illis supervacaneum est pugnare pro
“ potentia paucorum. Quo audacius ad-
“ gredimini, memores pristinae virtu-
“ tis. Licuit nobis cum summa turpi-
“ tudine in exilio aetatem agere: po-
“ tuistis nonnulli Romae, amissis bonis,
“ alienas opes expectare. Quia illa foe-
“ da atque intoleranda viris videbantur,
“ haec sequi decrevistis. Si relinquere
“ vultis, audacia opus est. Nemo, nisi
“ victor, pace bellum mutavit. nam
“ in fuga salutem sperare, cum arma,
“ quis corpus tegitur, ab hostibus aver-
“ teris, ea vero dementia est. Semper
“ in praelio maxumum est periculum,
“ qui

“ qui maxime timent : audacia pro mu-
“ ro habetur. Cum vos confidero, mi-
“ lites, et cum facta vestra aestumpo,
“ magna me spes victoriae tenet. A-
“ nimus, aetas, virtus vestra hortantur;
“ praeterea necessitudo, quae etiam ti-
“ midos fortis facit. Nam, multitudo
“ hostium ne circumvenire queat, pro-
“ hibent angustiae. Quod si virtuti
“ vestrae fortuna inviderit, cavete, in-
“ ulti animam amittatis; neu capti po-
“ tius, sicuti pecora, trucidemini, quam
“ virorum more pugnantes, cruentam
“ atque luctuosam victoriam hostibus
“ relinquatis.”

LIX. HAEC ubi dixit, paullulum com-
moratus, signa canere jubet; atque in-
structos ordines in locum aequum dedu-
cit: dein, remotis omnium equis, quo
militibus, exaequato periculo, animus
amplior esset, ipse pedes exercitum, pro
loco atque copiis, instruit. Nam, uti
planities erat inter sinistros montis, et
ab dextra rupe aspera, octo cohortis in
fronte

fronte constituit: reliqua signa in subsidio artius collocat. Ab his centuriones omnis lectos, et evocatos, praeterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextera, Faesulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis et colonis propter Aquilam adfistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod praelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut Praetor cum magna gloria fuerat, plerisque

rosque ipsos factaque eorum fortia no-
verat; ea commemorando militum a-
nimos accendebat.

LX. SED ubi, rebus omnibus explo-
ratis, Petreius tuba signum dat; cohortis
paullatim incedere jubet. Idem fa-
cit hostium exercitus. Postquam eo
ventum, unde a ferentariis praelium
committi posset, maximo clamore, cum
infestis signis concurrunt; pila omit-
tunt; gladiis res geritur. Veterani,
pristinæ virtutis memores, comminus
acriter instare; illi haud timidi resistunt.
maxima vi certatur. Interea Catilina
cum expeditis in prima acie versari, la-
borantibus succurrere, integros pro fau-
ciis arcessere: omnia providere: mul-
tum ipse pugnare, saepe hostem ferire.
strenui militis, et boni imperatoris of-
ficia simul exsequebatur. Petreius, ubi
videt Catilinam contra, ac ratus erat,
magna vi tendere; cohortem praetori-
am in medios hostis inducit, eos pertur-
batos atque alios alibi resistentes inter-
ficit:

ficit : deinde utrimque ex lateribus ad-
greditur. Manlius et Faesulanus in pri-
mis pugnantes cadunt. Postquam fusas
copias, seque cum paucis relictum videt
Catilina, memor generis atque pristinae
dignitatis, in confertissimos hostis in-
currit, ibique pugnans confoditur.

LXI. SED confecto praelio, tum ve-
ro cerneret, quanta audacia quantaque
animi vis fuisset in exercitu Catilinae.
Nam fere, quem quisque pugnando lo-
cum ceperat, eum, amissa anima, cor-
pore tegebat. Pauci autem, quos co-
hors praetoria disjecerat, paullo diver-
sius, sed omnes tamen advorsis volneri-
bus conciderant. Catilina vero longe a
suis, inter hostium cadavera repertus
est, paullulum etiam spirans, ferociam-
que animi, quam habuerat vivus, in vol-
tu retinens. Postremo ex omni copia
neque in praelio, neque in fuga, quis-
quam civis ingenuus captus. Ita cuncti
suae hostiumque vitae juxta pepercerant.
Neque tamen exercitus populi Romani
laetam

laetam aut incruentam victoriam adeptus. nam strenuissimus quisque aut occiderat in praelio, aut graviter vulneratus discefferat. Multi autem, qui de castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, volentes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiabant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, moeror; luctus atque gaudia agitabantur.

C. CRIS

C. CRISPI SALLUSTII

BELLUM JUGURTHINUM.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla atque aevi brevis forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra, reputando, neque majus aliud, neque praestabilius invenias, magisque naturae industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitae mortali-um animus est: qui, ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque fortunae eget: quippe probitatem, industriam, alias artis bonas neque dare, neque eripere potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam et voluptatis corporis pessum datus est: perniciofa lubidine paullisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur: suam quisque cul-

M

pam

pam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus, et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria aeterni fierent.

II. NAM uti genus hominum compositum ex anima et corpore; ita res cunctae studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur praeclara facies, magnae divitiae, ad hoc vis corporis, alia huiusmodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo, corporis et fortunae bonorum, ut initium, finis est: omnia orta occidunt et aucta senescunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam

viam aetatem agunt: ceterum ingeni-
um, quo neque melius, neque amplius
aliud in natura mortalium est, incultu
atque secordia torpescere sinunt: cum
praesertim tam multae variaeque sint ar-
tes animi, quibus summa claritudo pa-
ratur.

III. VERUM ex his magistratus et
imperia, postremo omnis cura rerum
publicarum, minime mihi hac tempesta-
te cupiunda videntur: quoniam neque
virtuti honos datur, neque illi, quibus
per fraudem jus fuit, tuti, aut eo magis
honesti sunt. Nam vi quidem regere
patriam, aut parentes, quamquam et
possis, et delicta corrigas, tamen impor-
tunum est: cum praesertim omnes re-
rum mutationes caedem, fugam, alia-
que hostilia portendant; frustra autem
niti, neque aliud fatigando, nisi odium,
quaerere, extremae dementiae est. ni-
si forte quem inhonesta et perniciose lu-
bido tenet, potentiae paucorum decus
atque libertatem suam gratificari.

IV.

IV. CETERUM ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usus est memoria rerum gestarum: cujus de virtute, quia multi dixere, praetereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet, memet, studium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica aetatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae inponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quaerere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum, et quales viri idem adsequi nequiverint, et postea quae genera hominum in senatum pervenerint; profecto existimabunt, me magis merito, quam ignavia, judicium animi mutavisse, majusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicae venturum. Nam saepe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae praeclaros viros solitos ita dicere, CUM MA-

JORUM

JORUM IMAGINES INTUERENTUR, VEHEMENTISSUME SIBI ANIMUM AD VIRTUTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate neque industria cum majoribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia et honores nituntur. proinde quasi praetura et consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde habeantur, ut eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processu, dum me civitatis morum piget taedetque. nunc ad inceptum redeo.

IV. BELLUM scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha, Rege Numidarum, gessit: primum, quia magnum et atrox, variaque victoria fuit; dein, quia tum primum superbiae nobilitatis obviam itum est. quae contentio divina et humana cuncta permiscuit, eoque vecordiae processit, uti studiis civilibus bellum atque vastitas Italiae finem faceret. Sed prius quam hujuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustra magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriverat; Masinissa Rex Numidarum, in amicitia receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, victis Carthaginensibus et capto Syphace, cujus in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus, quascumque urbis et a-

gros manu ceperat, Regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit; imperii vitaeque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale et Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Manastabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui ubi primum adolevit, pol-
 lens viribus, decora facie, sed multo
 maxime ingenio validus, non se luxu,
 neque inertiae corrumpendum dedit;
 sed, uti mos gentis illius est, equitare,
 jaculari, cursu cum aequalibus certare;
 et cum omnis gloria anteiret, omnibus
 tamen carus esse: ad hoc pleraque tem-
 pora in venando agere, leonem atque a-
 lias feras primus, aut in primis ferire;
 plurimum facere, minimum ipse de se
 loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi
 initio

initio laetus fuerat, existumans virtutem Jugurthae regno suo gloriae fore: tamen, postquam hominem adolescentem, exacta sua aetate, parvis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat natura mortalium, avida imperii et praiceps ad explendam animi cupidinem: praeterea opportunitas suaeque et liberorum actatis, quae etiam mediocris viros spe praedae transvoros agit: ad hoc studia Numidarum in Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Jugurtha manu promptus et adpetens gloriae militaris, statuit eum objectare periculis, et eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino Micipsa, cum populo Romano

mano equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans, vel ostentando virtutem, vel hostium faevitia, facile occisurum, praefecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis Imperator, et morem hostium cognovit; multo labore multaque cura, praeterea modestissime parendo et saepe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, et praelio strenuus erat, et bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur Imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti: quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc

N

accedebat

accedebat munificentia animi et ingenii
sollertia, quibus rebus sibi multos ex Ro-
manis familiari amicitia conjunxerat.

VIII. EA tempestate in exercitu no-
stro fuere complures novi atque nobiles,
quibus divitiae bono honestoque potio-
res erant, factiosi, domi potentes, apud
socios clari magis, quam honesti: qui
Jugurthae non mediocrem animum pol-
licitando accendebant, SI MICIPSA
REX OCCIDISSET, FORE, UTI SO-
LUS IMPERII NUMIDIAE POTIRE-
TUR: IN IPSO MAXIMAM VIRTU-
TEM, ROMAE OMNIA VENALIA ESSE.
Sed postquam, Numantia deleta, P. Sci-
pio dimittere auxilia, ipse reverti do-
mum decrevit: donatum atque lauda-
tum magnifice pro concione Jugurtham
in praetorium abduxit: ibique secreto
monuit, “ Uti potius publice, quam
“ privatim, amicitiam populi Rom. co-
“ leret; neu quibus largiri insuesceret:
“ periculose a paucis emi, quod multo-
“ rum esset. si permanere vellet in suis
“ artibus,

“artibus, ultro illi et gloriam, et regnum venturum : sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum.”

IX. Sic locutus, cum litteris, quam Micipsae redderet, dimisit : earum sententia haec erat. “Jugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit : quam rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob merita carus est : uti idem senatui sit et populo Romano, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor : en habes virum dignum te atque avo tuo Massinissa.” Igitur Rex, ubi, quae fama acceperat, ex litteris Imperatoris ita esse cognovit, cum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum suum, et Jugurtham beneficiis vincere adgressus est : statimque adoptavit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque aetate confectus, cum sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis,

cognatis, item Adherbale et Hiempsale
filiis, dicitur huiusmodi verba cum
Jugurtha habuisse.

X. " P A R V U M ego, Jugurtha, te;
" amisso patre, sine spe, sine opibus, in
" meum regnum accepi; existumans
" non minus me tibi, quam liberis, si
" genuissem, ob beneficia carum fore:
" neque ea res falsum habuit. Nam, ut
" alia magna et egregia tua omittam,
" novissime rediens Numantia meque
" regnumque meum gloria honoravisti:
" tua virtute nobis Romanos ex amicis
" amicissimos fecisti: in Hispania nomen
" familiae renovatum: postremo, quod
" difficillimum inter mortalis, gloria in-
" vidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi
" Natura vitae finem facit, per hanc dex-
" tram, per regni fidem moneo obtestor-
" que, uti hos, qui tibi genere propin-
" qui, beneficio meo fratres sunt, caros
" habeas: neu malis alienos adjungere,
" quam sanguine conjunctos retinere.
" Non exercitus, neque thesauri prae-
" sidia

“fidia regni sunt, verum amici, quos
 “neque armis cogere, neque auro pa-
 “rare queas: officio et fide pariuntur.
 “Quis autem amicior, quam frater fra-
 “tri? aut quem alienum fidum inve-
 “nies, si tuis hostis fueris? Equidem
 “ego vobis regnum trado firmum, si
 “boni eritis; sin mali, imbecillum.
 “Nam concordia parvae res crescunt,
 “discordia maxumae dilabuntur. Cete-
 “rum ante hos te, Jugurtha, qui aetate
 “et sapientia prior es, ne aliter quid e-
 “veniat, providere decet. Nam in
 “omni certamine, qui opulentior est,
 “etiam si accipit injuriam, quia plus
 “potest, facere videtur. Vos autem,
 “Adherbal et Hiempsal, colite, obser-
 “vate talem hunc virum, imitamini vir-
 “tutem, et enitimini, ne ego meliores
 “liberos fuisse videar, quam genu-
 “isse.”

XI. Ad ea Jugurtha, tametsi Regem
 ficta locutum intellegebat, et ipse longe
 aliter animo agitabat: tamen pro tem-
 pore

pore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, iusta magnifice fecerant, reguli in unum convenere, uti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthae, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Adherbalem adfedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, uti aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res jactat: OPORTERE QUINQUENNII CONSULTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTUM ANNIS MICIPSAM PARUM ANIMO VALUISSE. Tum IDEM, Hiempsal, PLACERE SIBI, respondit: NAM IPSUM ILLUM TRIBUS HIS PROXUMIS ANNIS, ADOPTATIONE IN REGNUM PERVENISSE.

Quod

Quod verbum in pectus Jugurthae altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quae ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.

XII. PRIMO conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter diffensionem placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte ejus domo utebatur, qui proximus licitor Jugurthae, carus acceptusque semper fuerat. quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, uti tamquam suam visens domum eat, portarum clavis adulterinas paret: nam verae ad Hiempsalem referebantur. ceterum, ubi res postularet,

stularet, se ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi concepit: atque, ut doctus erat, noctu Jugurthae milites introducit. Qui postquam in aedis irrupere, diversi regem quaerere: dormientis alios, alios occurrentis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu et tumultu omnia miscere: cum Hiempsal interim reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillae, quo initio pavidus et ignarus loci perfugerat. Numidae caput ejus, ut jussi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. CETERUM fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur; Adherbalem omnisque, qui sub imperio Micipsae fuerant, metus invadit. in duas partes discedunt: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maximas potest copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numidiae imperare parat.

parat. Adherbal, tamen etſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de caede fratris et fortunis ſuis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex praelio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis conſiliis, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque advorſus iram ejus uſquam, niſi in avaritia nobilitatis et pecunia ſua, ſpem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam mittit, quibus praecepit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos adquirent: poſtremo quaecumque poſſint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venire, et, ex praecepto regis, hoſpitibus aliisque, quorum ea tempeſtate auctoritas pollebat, magna miſere; tanta commutatio inceſſit, uti ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret. quo-

O

rum

rum pars spe, alii praemio inducti, singulos ex senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, legati ubi satis confidunt, die constituto, senatus utrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

XIV. " PATRES conscripti. Mi-
" cipsa pater meus moriens praecepit,
" uti regnum Numidiae tantummodo
" procuratione existumarem meum; ce-
" terum jus et imperium penes vos esse;
" simul eniterer domi militiaeque quam
" maximo usui esse populo Romano.
" vos mihi cognatorum, vos in adfini-
" um locum ducerem: si ea fecissem,
" in vestra amicitia exercitum, divitias,
" munimenta regni habere. Quae cum,
" praecepta parentis mei, agitare, Ju-
" gurtha, homo omnium, quos terra
" sustinet, sceleratissimus, contempto im-
" perio vestro, Masinissae me nepotem,
" et jam ab stirpe focium et amicum po-
" pulo Romano, regno fortunisque omni-
" bus expulit. Atque ego, Patres con-
" scripti,

"scripti, quoniam eo miseriarum ven-
 "turus eram, vellem, potius ob mea,
 "quam ob majorum beneficia, posse au-
 "xilium petere; ac maxume deberi mi-
 "hi a populo Romano, quibus non e-
 "gerem; secundum ea, si desideranda
 "erant, uti debitis uterer. Sed quo-
 "niam parum tuta per se ipsa probitas,
 "neque mihi in manu fuit, Jugurtha
 "qualis foret: ad vos confugi, Patres
 "conscripti, quibus, quod miserrimum,
 "cogor prius oneri, quam usui esse. Ce-
 "teri reges, aut bello victi in amicitia
 "am a vobis recepti, aut in suis dubiis
 "rebus societatem vestram adpetive-
 "runt. familia nostra cum populo Ro-
 "mano bello Carthaginiensi amicitiam
 "instituit: quo tempore magis fides e-
 "jus, quam fortuna petenda erat. Quo-
 "rum progeniem vos, Patres conscri-
 "pti, nolite pati frustra a vobis auxili-
 "um petere. Si ad impetrandum nihil
 "causae haberem, praeter miserandam
 "fortunam; quod paullo ante Rex ge-
 "nere,

“ nere, fama atque copiis potens, nunc
“ deformatus aerumnis, inops, alienas
“ opes exspecto: tamen erat majestatis
“ Romani populi, prohibere injuriam,
“ neque cujusquam regnum per scelus
“ cresceret. Verum ego his finibus e-
“ jectus sum, quos majoribus meis po-
“ pulus Romanus dedit: unde pater et
“ avus una vobiscum expulere Sypha-
“ cem et Carthaginienses. Vestra be-
“ neficia erepta sunt, Patres conscripti:
“ vos in mea injuria despecti estis. E-
“ heu me miserum! Huccine, Micipsa
“ pater, beneficia evasere, uti quem tu
“ parem cum liberis, regnique partici-
“ pem fecisti, is potissimum stirpis tuae
“ exstinctor sit? Nunquamne ergo fami-
“ lia nostra quieta erit? semperne in
“ sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum
“ Carthaginienses incolumes fuere, jure
“ omnia saeva patiebamur: hostes ab
“ latere, vos amici procul; spes omnis
“ in armis erat. Postquam illa pestis
“ ejecta, laeti pacem agitabamus: quip-

“ pe

"pe quis hostis nullus, nisi forte quem
 "jussissetis. Ecce autem ex improviso
 "Jugurtha, intoleranda audacia, scele-
 "re atque superbia sese efferens, fratre
 "meo, atque eodem propinquo suo in-
 "terfecto, primum, regnum ejus sceleris
 "sui praedam fecit: post, ubi me is-
 "dem dolis nequit capere, nihil minus
 "quam vim, aut bellum, expectantem,
 "in imperio vestro, sicuti videtis, ex-
 "torrem patria, domo, inopem et co-
 "opertum miseriis effecit, ut ubivis tu-
 "tius, quam in meo regno essem. E-
 "go sic existumabam, Patres conscri-
 "pti, ut praedicantem audiveram pa-
 "trem meum; qui vestram amicitiam
 "colerent, eos multum laborem susci-
 "pere: ceterum ex omnibus maxime
 "tutos esse. Quod in familia nostra
 "fuit, praestitit, uti in omnibus bellis
 "vobis adessent. nos uti per otium tu-
 "ti simus, in manu vestra est, Patres
 "conscripti. Pater nos duos fratres re-
 "liquit: tertium, Jugurtham, benefi-
 "ciis

“ciis suis ratus nobis conjunctum fore.
“alter eorum necatus, alterius ipse ego
“manus impias vix effugi. Quid a-
“gam? quo potissimum infelix acce-
“dam? generis praesidia omnia extin-
“cta sunt: pater, uti necesse erat, na-
“turae concessit; fratri, quem minu-
“me decuit, propinquus, per scelus vi-
“tam eripuit; adfines, amicos, propin-
“quos ceteros, alium alia clades oppres-
“sit; capti ab Jugurtha, pars in cru-
“cem acti, pars bestiis objecti; pauci,
“quibus relicta anima, clausi in tene-
“bris, cum moerore et luctu, morte
“graviores vitam exigunt. Si omnia,
“quae aut amisi, aut ex necessariis ad-
“versa facta sunt, incolumia manerent,
“tamen, si quid ex improvise accidisset,
“vos implorarem, Patres conscripti;
“quibus, pro magnitudine imperii, jus
“et injurias omnis curae esse decet.
“Nunc vero exsul patria, domo, solus
“et omnium honestarum rerum egens,
“quo accedam, aut quos adpellem? na-
“tione sine,

" tioneſne, an reges, qui omnes fa-
 " miliae noſtrae ob veſtram amicitia-
 " am infeſti ſunt? an quoquam adire
 " licet, ubi non majorum meorum ho-
 " ſtilia monumenta plurima? aut quiſ-
 " quam noſtri miſereri poteſt, qui ali-
 " quando vobis hoſtis fuit? Poſtremo
 " Maſiniſſa nos ita inſtituit, Patres con-
 " ſcripti, ne quem coleremus, niſi po-
 " pulum Romanum, ne ſocietates, ne
 " foedera nova acciperemus: abunde
 " magna praefidia nobis in veſtra amici-
 " tia fore: ſi huic imperio fortuna mu-
 " taretur, una nobis occidendum eſſe.
 " Virtute ac Diſ volentibus magni eſtis
 " et opulenti; omnia ſecunda et obedi-
 " entia ſunt: quo facilius ſociorum in-
 " jurias curare licet. Tantum illud ve-
 " reor, ne quos privata amicitia Jugur-
 " thae, parum cognita, tranſverſos a-
 " gat: quos ego audio maxuma ope
 " niti, ambire, fatigare vos ſingulos,
 " ne quid de abſente, incognita cauſſa,
 " ſtatuatis: fingere me verba, fugam
 " ſimulare,

“ simulare, cui licuerit in regno mane-
 “ re. Quod utinam illum, cujus im-
 “ pio facinore in has misérias projectus
 “ sum, eadem haec simulantem videam:
 “ et aliquando aut apud vos, aut apud
 “ Deos immortalis rerum humanarum
 “ cura oriatur: nae ille, qui nunc sce-
 “ leribus suis ferox atque praeclarus est,
 “ omnibus malis excruciatu, impietatis
 “ in parentem nostrum, fratris mei ne-
 “ cis, mearumque miseriarum gravis
 “ poenas reddet. Jam jam frater, ani-
 “ mo meo carissime, quamquam im-
 “ maturo; et unde minime decuit, vi-
 “ ta erepta est: tamen laetandum magis,
 “ quam dolendum puto casum tuum.
 “ non enim regnum, sed fugam, exsili-
 “ um, egestatem, et omnis has, quae
 “ me premunt, aerumnas cum anima si-
 “ mul amifisti. At ego infelix, in tan-
 “ ta mala praecipitatus ex patrio regno,
 “ rerum humanarum spectaculum prae-
 “ beo; incertus quid agam, tuasne inju-
 “ rias persequar, ipse auxilium egens; an
 “ regno

" regno consulam, cuius vitae necisque
 " potestas ex opibus alienis pendet. U-
 " tinam emori fortunis meis honestus
 " exitus esset, neu vivere contemptus
 " viderer, si defessus malis injuriae con-
 " cessissem. Nunc neque vivere lubet,
 " neque mori licet sine dedecore. Pa-
 " tres conscripti, per vos liberos atque
 " parentes, per majestatem populi Rom.
 " subvenite misero mihi: ite obviam
 " injuriae: nolite pati regnum Numi-
 " diae, quod vestrum est, per scelus
 " et sanguinem familiae nostrae ta-
 " bescere."

XV. POSTQUAM rex finem loquendi
 fecit, legati Jugurthae largitione magis,
 quam causa, freti, paucis respondent:
 " Hiempsalem ob saevitiam suam ab
 " Numidis interfectum: Adherbalem
 " ultro bellum inferentem, postquam
 " superatus sit, queri, quod injuriam
 " facere nequivisset. Jugurtham ab se-
 " natu petere, ne alium putarent, ac
 " Numantiae cognitus esset, neu verba
 P " inimici

“ inimici ante facta sua ponerent.” Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, praeterea magna pars gratia depravati Adherbalis dicta contemnere, Jugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et aequum divitiis carius, subveniendum Adherbali et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiae, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubidine continuit.

XVI. VICIT tamen in senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, UTI DE-

CEM LEGATI REGNUM, QUOD MICIPSA OBTINUERAT, INTER JUGURTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT. cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in senatu potens: quia Consul, C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha tametsi Romae in amicis habuerat, tamen accuratissime recepit: dando et pollicitando perfecit, uti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Jugurthae traditur: illam alteram specie, quam usu, potiore, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

XVII. RES postulare videtur Africae situm paucis exponere, et eas gentis, quibuscum

quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quae loca et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de his haud facile compertum narraverim: cetera quam paucissimis absolvam.

IN divisione orbis terrae plerique in partem tertiam Africam posuere: pauci tantummodo Asiam et Europam esse; sed Africam in Europa. Ea finis habet ab occidente fretum nostri maris et Oceani: ab ortu Solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae adpellant. Mare saevum, importuosum. ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: coelo, terra penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerisque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut bestiis interiere: nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique

quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quae plerisque obtinet, diversum est: tamen uti ex libris Punicis, qui Regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere cultores ejus terrae putant, quam paucissimis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit.

XVIII. AFRICAM initio habuere Gaetuli et Libyes, asperi, inculti; quibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit; exercitus ejus, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quisque, imperium petentibus, brevi dilabatur. Ex eo numero Medi, Persae et Armeni, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persae intra
Oceanum

Oceanum magis ; hique alveos navium
inversos pro tuguriis habuere ; quia ne-
que materia in agris, neque ab Hispanis
emundi, aut mutandi copia erat. mare
magnum et ignara lingua commercia
prohibebant. Hi paullatim per connu-
bia Gaetulos miscuere : et quia saepe
tentantes agros, alia, deinde alia loca
petiverant, semet ipsi Numidas adpella-
vere. Ceterum adhuc aedificia Numi-
darum agrestium, quae mapalia illi vo-
cant, oblonga, incurvis lateribus tecta,
quasi navium carinae sunt. Medis au-
tem et Armenis accessere Libyes (nam
hi propius mare Africum agitabant ;
Gaetuli sub sole magis, haud procul ab
ardoribus) hique mature oppida habu-
ere. nam freto divisi ab Hispania mu-
tare res inter se instituerant. Nomen
eorum paullatim Libyes corrumpere, bar-
bara lingua Mauros pro Medis, adpel-
lantes. Sed res Perfarum brevi adole-
vit : ac postea nomine Numidae, pro-
pter multitudinem a parentibus digressi,
possidere

possidere ea loca, quae proxume Carthaginem Numidia adpellatur. Dein utrique alteris freti finitimos armis aut metu sub imperium cogere, nomen gloriæque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gaetuli, minus bellicosi: denique Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XIX. POSTEA Phoenices alii multitudinis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque urbis in ora maritima condidere: haeque brevi multum auctae, pars originibus praesidio, aliae decori fuere. nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa dividit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon,

ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis: dein Philenon arae, quem, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienſes: poſt aliae Punicæ urbes. Cetera loca uſque ad Mauretani-
am Numidæ tenent: proxume Hiſpaniam Mauri ſunt: ſuper Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: poſt eos Aethiopus eſſe: dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Jugurthino ple-
raque ex Punicis oppida et finis Cartha-
ginienſium, quos noviffime habuerant, populus Romanus per magiſtratus admi-
niſtrabat: Gaetulorum magna pars et Numidia uſque ad flumen Mulucham ſub Jugurtha erant: Mauris omnibus Rex Bocchus imperitabat, præter no-
men, cetera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa et ejus incolis ad neceſſitudinem rei ſatis dictum.

XX. POSTQUAM, regno diviſo, le-
gati Africa diſceſſere, et Jugurtha con-

tra

tra timorem animi praemia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum interdit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. dein cum omni multitudine in regnum suum convertit: existumans dolore permotum Adherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi con-

Q

tumeliosa

tumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Jugurthae minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum praedatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere coepit, et aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum, quae pergebat, urbis, agros vastare, praedas agere; suis animum, terrorem hostibus augere.

XXI. ADHERBAL ubi intellegit, eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, et Jugurthae obvius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum utriusque confedit exercitus: et quia die extremum erat, praelium non inceptum. ubi plerumque noctis processit, obscurò etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos

semisomnos partim, alios arma fumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et, nî multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam Adherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambo reges adeant, senatus populique Romani verbis nuncient, “Velle et cense-
 “ fere, eos ab armis discedere: de controversiis suis jure potius, quam bello,
 “ disceptare: ita seque illisque dignum fore.”

XXII. LEGATI in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficisci parant, de praelio facto,
 et

et obpugnatione Cirtae audiebatur. sed
 is ruior clemens erat. Quorum Ju-
 gurtha accepta oratione respondit: " Si-
 " bi neque majus quidquam, neque ca-
 " rius auctoritate senati: ab adolescen-
 " tia ita enisum, uti ab optimo quoque
 " probaretur: virtute, non malitia, P.
 " Scipioni, summo viro, placuisse: ob
 " easdem artis ab Micipsa, non penuria
 " liberorum, in regnum adoptatum:
 " ceterum quo plura bene atque stre-
 " nue fecisset, eo animum suum injuri-
 " am minus tolerare: Adherbalem do-
 " lis vitae suae insidiatum; quod ubi
 " comperisset, sceleri obviam isse: po-
 " pulum Romanum neque recte, neque
 " pro bono facturum, si ab jure gentium
 " sese prohibuerint: postremo de omni-
 " bus rebus legatos Romam brevi mis-
 " surum." Ita utrique digrediuntur.
 Adherbale adpellandi copia non fuit.

XXIII. JUGURTHA, ubi eos Africa
 decessisse ratus est, neque propter loci
 naturam Cirtam armis expugnare po-
 test;

test; vallo atque fossa moenia circum-
 dat, turris exstruit, easque praesidiis fir-
 mat; praeterea dies, noctes, aut per
 vim, aut dolis tentare, defensoribus
 moenium praemia modo, modo formi-
 dinem ostentare, suos hortando ad vir-
 tutem erigere: prorsus intentus cuncta
 parare. Adherbal, ubi intellegit omnis
 suas fortunas in extremo sitas, hostem
 infestum, auxilii spem nullam, penuria
 rerum necessariorum bellum trahi non
 posse; ex his, qui una Cirtam profu-
 gerant, duo maxime impigros delegit,
 eos multa pollicendo, ac miserando ca-
 sum suum, confirmat, uti per hostium
 munitiones noctu ad proximum mare,
 dein Romam pergerent.

XXIV. NUMIDAE paucis diebus ius-
 sa efficiunt: litterae Adherbalis in se-
 natu recitatae, quarum sententia haec
 fuit:

“NON mea culpa saepe ad vos ora-
 “tum mitto, Patres conscripti, sed vis
 “Jugurthae subigit: quem tanta lubi-
 “do

“do exstinguendi me invasit, uti ne-
“que vos, neque Deos immortalis in
“animo habeat; sanguinem meum,
“quam omnia, malit. Itaque quin-
“tum jam mensem socius et amicus po-
“puli Romani armis obsessus teneor:
“neque mihi Micipsae patris beneficia,
“neque vestra decreta auxiliantur. fer-
“ro, an fame acrius urgear, incertus
“sum. Plura de Jugurtha scribere,
“dehortatur fortuna mea: etiam antea
“expertus sum, parum fidei miseris ef-
“fe. Nisi tamen intellego, illum su-
“pra, quam ego sum, petere, neque
“simul amicitiam vestram, et regnum
“meum sperare: utrum gravius existu-
“met, nemini occultum est. Nami i-
“nitio occidit Hiempsalem fratrem me-
“um: dein patrio regno me expulit.
“quae sane fuerint nostrae injuriae, ni-
“hil ad vos. Verum nunc vestrum
“regnum armis tenet: me, quem Im-
“peratorem Numidis posuistis, clau-
“sum obsidet: legatorum verba quanti
“fecerit,

“ fecerit, pericula mea declarant. Quid
 “ reliquum, nisi vis vestra, quo mo-
 “ veri possit? Nam ego quidem vel-
 “ lem, et haec, quae scribo, et quae an-
 “ tea in senatu questus sum, vana fo-
 “ rent potius, quam miseria mea fidem
 “ verbis faceret. Sed quoniam eo na-
 “ tus sum, ut Jugurthae scelerum osten-
 “ tui essem, non jam mortem neque
 “ aerumnas, tantummodo inimici im-
 “ perium et cruciatus corporis depre-
 “ cor. Regno Numidiae, quod vestrum
 “ est, uti lubet, consulite: me ex ma-
 “ nibus impiis eripite, per majestatem
 “ imperii, per amicitiae fidem: si ulla
 “ apud vos memoria avi mei Masinisi
 “ fac.”

XXV. His litteris recitatis, fuere,
 qui exercitum in Africam mittendum
 censerent, et quam primum Adherbali
 subveniendum: de Jugurtha interim
 uti consuleretur, quoniam non paruis-
 set legatis. Sed ab eisdem regis fauto-
 ribus summa ope enisum, ne decretum
 fieret.

fieret. Ita bonum publicum, ut in ple-
risque negotiis solet, privata gratia de-
victum. Legantur tamen in Africam
maiores natu, nobiles, amplis honori-
bus: in quibus M. Scaurus, de quo supra
memoravimus, consularis, et tum sena-
ti princeps. Hi, quod in invidia res
erat simul, et ab Numidis obsecrati, tri-
duo navim descendere: dein brevi Uticam
adpulsis litteras ad Jugurtham mittunt,
QUAM OCISSE AD PROVINCIAM
ACCEDAT; SEQUE AD EUM AB SE-
NATU MISSOS. Ille ubi accepit, ho-
mines claros, quorum auctoritatem Ro-
mae pollere audiverat, contra inceptum
suum venisse: primo commotus, metu
atque lubricine divorfus agitabatur. Ti-
mebat iram senati, nisi paruisset legatis:
porro animus cupidine caecus ad inceptum
scelus rapiebat. Vicit tamen in
avido ingenio pravum consilium. Igi-
tur, exercitu circumdato, summa vi
Cirtam irrumpere nititur, maxime spe-
rans, diducta manu hostium, aut vi, aut
dolis

dolis sese casum victoriae inventurum. Quod ubi fecus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tamen etsi senati verbis minae graves nunciabantur, quod obpugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

XXVI. Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, et oppidum Jugurthae tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthae rebatur; quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit.

R

Jugurtha

Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas et negotiatores promiscue, uti quisque armatis obuius, interfecit.

XXVII. QUOD postquam Romae cognitum, et res in senatu agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando, ac saepe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac nî C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuiſſet, ID AGI, UTI PER PAUCOS FACTIOSOS JUGURTHAE SCELUS CONDONARETUR, profecto omnis invidia prolatandis consultationibus dilapsa erat. tanta vis gratiae, atque pecuniae regis. Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia provinciae futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretae: Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. deinde exercitus,

exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, alia, quae bello usui forent, decernuntur.

XXVIII. AT Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in animo haeserat; filium, et cum eo duo familiaris ad senatum legatos mittit: hisque, ut illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, praecepit, “ omnis mortalis pecunia adgrediantur.” Qui postquam Romam adventabant; senatus a Bestia consultus, PLACERETNE LEGATOS JUGURTHAE RECIPI MOENIBUS. iique decrevere: “ Nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus proxumis decem Italia decederent.” Consul Numidis ex senati decreto nunciari jubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in quibus fuit Scaurus, cujus de

de natura et habitu supra memoravimus. Nam in Consule nostro multae bonaeque artes animi et corporis erant: quas omnis avaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, fatis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transeunt. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortalis, et urbis aliquot pugnando capit.

XXIX. SED ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellicae, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit; animus aeger avaritia facile conversus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrime regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniae a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantum.

tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid interim Romae pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat; in maxumam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus praesens agere. Ceterum interea, fidei causa, mittitur a Consule Sextius Quaestor in oppidum Jugurthae Vagam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur Rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca, praesenti consilio, locutus de invidia facti, atque in deditionem uti acciperetur; reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum, elephantum triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus

gistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

XXX. POSTQUAM res in Africa gestas, quoque modo actae forent fama divulgavit; Romae per omnis locos et conventus de facto Consul agitari: apud plebem gravis invidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiae ferebatur, a vero, bono impediabat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii et odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem et moras senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existumavi,

mavi, unam ex tam multis orationem
perscribere : ac potissimum, quae in
concione post reditum Bestiae hujusce-
modi verbis disseruit.

XXXI. "MULTA dehortantur a
"vobis, Quirites, nî studium reipubli-
"cae omnia superet : opes factionis,
"vestra patientia, jus nullum ; ac ma-
"xime, quod innocentiae plus pericu-
"li, quam honoris, est. Nam illa qui-
"dem piget dicere, his annis xv. quam
"ludibrio fueritis superbiae paucorum :
"quam foede quamque inulti perierint
"vestri defensores ; ut vobis animus ab
"ignavia atque secordia corruptus sit :
"qui ne nunc quidem, obnoxiiis inimi-
"cis, exfurgitis, atque etiam nunc ti-
"metis, quibus decet terrori esse. Sed
"quamquam haec talia sunt : tamen
"obviam ire factionis potentiae animus
"subigit : certe ego libertatem, quae
"mihi a parente tradita est, experiar :
"verum id frustra, an ob rem faciam,
"in vestra manu situm, Quirites. Ne-
"que

“ que ego hortor, quod saepe majores
“ vestri fecere, uti contra injurias ar-
“ mati eatis. Nihil vi, nihil secessione
“ opus: necesse est, suomet ipsi mo-
“ re praecipites eant. Occiso Tiberio
“ Gracco, quem regnum parare aie-
“ bant, in plebem Romanam quaestio-
“ nes habitae sunt. Post C. Gracci et
“ M. Fulvii caedem, item multi vestri
“ ordinis in carcere necati sunt: utri-
“ usque cladis non lex, verum libido
“ eorum finem fecit. Sed sane fuerit
“ regni paratio, plebi sua restituere.
“ quidquid sine sanguine civium ulcisci
“ nequitur, jure factum sit. Superio-
“ ribus annis taciti indignabamini, ae-
“ rarium expilari; reges et populos li-
“ beros paucis nobilibus vectigal pen-
“ dere; penes eosdem et summam glo-
“ riam, et maxumas divitias esse: ta-
“ men haec talia facinora impune susce-
“ pisse, parum habuere. Itaque po-
“ stremo leges, majestas vestra, divina
“ et humana omnia hostibus tradita
“ sunt.

" sunt. Neque eos, qui fecere, pudet
 " aut poenitet: sed incedunt per ora
 " vestra magnifice; sacerdotia et con-
 " sulatus, pars triumphos suos ostentan-
 " tes: perinde quasi honori, non prae-
 " dae habeant. Servi aere parati im-
 " peria injusta dominorum non perfe-
 " runt: vos, Quirites, imperio nati,
 " aequo animo servitutem toleratis. At
 " qui sunt hi, qui rempublicam occu-
 " pavere? homines sceleratissimi, cru-
 " entis manibus, immani avaritia, no-
 " centissimi, idemque superbissimi;
 " quâs fides, decus, pietas, postremo
 " honesta atque inhonesta omnia quae-
 " stui sunt. Pars eorum occidisse tri-
 " bunos plebis; alii quaestiones inju-
 " stas; plerique caedem in vos fecisse,
 " pro munimento habent. Ita, quam
 " quisque pessime fecit, tam maxime
 " tutus est. metum a scelere suo ad i-
 " gnavam vestram transtulere: quos
 " omnis eadem cupere, eadem odisse,
 " eadem metuere in unum coëgit. sed

S

" haec

“ haec inter bonos amicitia est, inter
“ malos factio. Quod si tam libertatis
“ curam haberetis, quam illi ad domi-
“ nationem accensi sunt, profecto ne-
“ que respublica, sicuti nunc, vasta-
“ retur; et beneficia vestra penes optu-
“ mos, non audacissimos, forent. Ma-
“ jores vestri, parandi juris et majesta-
“ tis constituendae gratia, bis, per se-
“ cessionem, armati Aventinum occu-
“ pavere: vos pro libertate, quam ab
“ illis accepistis, non summa ope nite-
“ mini? atque eo vehementius, quod
“ majus dedecus est, parta amittere,
“ quam omnino non paravisse. Dicit
“ aliquis: Quid igitur censes? vindi-
“ candum in eos, qui hosti prodidere
“ rempublicam: non manu, neque vi;
“ quod magis fecisse, quam illis accidis-
“ se indignum; verum quaestionibus et
“ indicio ipsius Jugurthae. qui, si dedi-
“ ticius est, profecto jussis vestris obe-
“ diens erit: sin ea contemnit; scili-
“ cet existumabitis, qualis illa pax, aut
“ deditio,

“ deditio, ex qua ad Jugurtham scele-
 “ rum impunitas, ad paucos potentis
 “ maxumae divitiae, in rempublicam
 “ damna, dedecora pervenerint. Nisi
 “ forte nondum etiam vos dominationis
 “ eorum satietas tenet, et illa, quam haec
 “ tempora, magis placent, cum regna,
 “ provinciae, leges, jura, judicia, bel-
 “ la, paces; postremo divina et huma-
 “ na omnia penes paucos erant: vos
 “ autem, hoc est, populus Romanus,
 “ invicti ab hostibus, imperatores o-
 “ mnium gentium, fatis habebatis ani-
 “ mam retinere. nam servitutem qui-
 “ dem quis vestrum recusare audebat?
 “ Atque ego tamen etsi viro flagitiosis-
 “ sumum existumo impune injuriam ac-
 “ cepisse; tamen, vos hominibus scele-
 “ ratissimis ignoscere, quoniam cives
 “ sunt, aequo animo paterer, nisi mi-
 “ sericordia in perniciem casura esset.
 “ Nam et illis, quantum importunita-
 “ tis habent, parum est, impune male
 “ fecisse, nisi deinde faciundi licentia
 “ eripitur:

“ eripitur: et vobis aeterna sollicitudo
“ remanebit, cum intellegitis, aut ser-
“ viundum esse, aut per manus liberta-
“ tem retinendam. Nam fidei quidem,
“ aut concordiae quae spes? Dominari
“ illi volunt; vos liberi esse: facere
“ illi injurias; vos prohibere: postre-
“ mo fociis vestris veluti hostibus; ho-
“ stibus pro fociis utuntur. Potestne in
“ tam divorſis mentibus pax, aut amici-
“ tia esse? Quare moneo hortorque, ne
“ tantum scelus impunitum omittatis.
“ Non peculatus aerarii factus est, ne-
“ que per vim fociis ereptae pecuniae:
“ quae quamquam gravia; tamen con-
“ ſuetudine jam pro nihilo habentur.
“ Hosti acerrumo prodita ſenati aucto-
“ ritas, proditum imperium veſtrum:
“ domi militiaeque reſpublica venalis
“ fuit. Quae niſi quaefita erunt, ni
“ vindicatum in noxios, quid reliquum,
“ niſi ut illis, qui ea fecere, obediētes
“ vivamus? nam impune quae libet fa-
“ cere, id eſt Regem eſſe. Neque e-
“ go,

“go, Quirites, hortor, ut malitis ci-
 “vis vestros perperam, quam recte, fe-
 “cisse: sed ne, ignoscendo malis, bo-
 “nos perditum eatis. Ad hoc in repu-
 “blica multo praestat beneficii, quam
 “maleficii, immemorem esse. bonus tan-
 “tummodo segnior fit, ubi negligas;
 “at malus improbior. Ad hoc si in-
 “juriae non sint, haud saepe auxilii e-
 “geas.”

XXXII. HAEC atque alia hujusce-
 modi saepe dicundo, Memmius populo
 persuadet, uti L. Cassius, qui tum Prae-
 tor erat, ad Jugurtham mitteretur, in-
 terposita fide publica, Romam duceret;
 quo facilius indicio regis, Scauri et re-
 liquorum, quos pecuniae captae arces-
 sebant, delicta patefierent. Dum haec
 Romae geruntur, qui in Numidia reli-
 cti a Bestia exercitui praeerant, secuti
 morem imperatoris, plurima et flagiti-
 osissima facinora fecere. Fuere, qui
 auro corrupti elephantos Jugurthae tra-
 derent, alii perfugas vendere; pars ex
 pacatis

pacatis praedas agebant. tanta vis avaritiae in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio, ac percussa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur; ei timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: “quo se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam, experiri mallet.” Privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam, ducebat. talis ea tempestate fama de Cassio.

XXXIII. I G I T U R Jugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, cujus impudentia contra jus et injurias omnis munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quamquam regi infesta plebes erat, et pars
“ in

“ in vincula duci” jubebat, pars, “ ni
 “ socios sceleris aperiret, more majo-
 “ rum, de hoste supplicium sumi;” di-
 gnitati, quam irae magis consulens, se-
 dare motus, et animos mollire; postre-
 mo confirmare, “ fidem publicam per
 “ sese inviolatam fore.” Post, ubi si-
 lentium coepit, producto Jugurtha, ver-
 ba facit: “ Romae Numidiaequae faci-
 “ nora ejus” memorat; “ scelera in
 “ patrem, fratresque” ostendit: “ qui-
 “ bus juvantibus quibusque ministris e-
 “ gerit, quamquam intellegat populus
 “ Romanus; tamen velle manifesta ma-
 “ gis ex illo habere: si vera aperiret,
 “ in fide et clementia populi Romani
 “ magnam spem illi sitam: sin reti-
 “ ceat, non sociis saluti fore; sese suaf-
 “ que spes corrupturum.”

XXXIV. DEIN, ubi Memmius di-
 cundi finem fecit, et Jugurtha respon-
 dere jussus est, C. Baebius tribunus
 plebis, quem pecunia corruptum supra
 diximus, regem tacere jubet: ac tamen
 etsi

etſi multitudo, quae in concione aderat, vehementer accenſa, terrebat eum clamore, vultu, ſaepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione diſceſſit: Jugurthae Beſtiaeque et ceteris, quos illa quaeſtio exagitabat, animi augeſcunt.

XXXV. Ea erat tempeſtate Romae Numida quidam, nomine Maſſiva, Guluffae filius, Maſiniſſae nepos: qui, quia, in diſſenſione regum, Jugurthae advorſus fuerat, dedita Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Ruſo conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſae ſit, Jugurtham ob ſcelera invidia cum metu urgeat; regnum Numidiae ab ſenatu petat. Avidus Conſul belli gerundi, movere, quam ſeneſcere omnia malebat. ipſi provincia Numidia; Minucio Macedonia evenerat. Quae poſtquam Maſſiva agitare coepit,

coepit, neque Jugurthae in amicis satis praesidii est: quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediēbat: Bomilcari, proximo ac maxime fido sibi, imperat, "pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivae paret, ac maxime occulte: sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat." Bomilcar matris regis mandata exsequitur: et, per homines talis negotii artifices, itinera egressusque ejus, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati, paullo inconsultius Massivam adgreditur, illum obtruncat: sed ipse depressus, multis hortantibus, et in primis Albino Consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex jure gentium, Bomilcar; comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti,

T

quam

quam animum advortit, supra gratiam atque pecuniam suam invidiam facti esse. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus confuens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, iussus ab senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, saepe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: **URBEM VENALEM ET MATURE PERITURAM, SI EMTOREM INVENERIT.**

XXXVI. INTERIM Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, alia, quae militibus usui forent, maturat in Africam portare: ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra, Jugurtha trahere omnia,

omnia, et alias, deinde alias morae causas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, et paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo, crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro praetore relicto, Romam decessit.

XXXVII. EA tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistantibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae

cuniae capiundae, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnis itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam et faevitia temporis, et opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum, situm in praerupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus, vineas agere, aggerem jacere, alia, quae incepto usui forent, properare.

XXXVIII. At Jugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe pactiois perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones

centuriones ducesque turmarum, partim uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti defererent. ita delicta occultiora fore. Quae postquam ex sententia instruit; intempesta nocte, de improvviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium, coelum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introëundi dedit: eaque Numidae cuncti irrupere. Nostri foeda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere,

Nox

Nox atque praeda castrorum hostes, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: "Tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem; si secum foedus faceret, incolumis omnis sub jugum missurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet." Quae quamquam gravia et flagitii plena erant; tamen, quia mortis metu mutabant, sicuti regi libuerat, pax convenit.

XXXIX. SED ubi ea Romae comperta sunt, metus atque moeror civitatem invasere: pars dolere pro gloria imperii: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praeclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesiverat. Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de foedere consulebat. et tamen interim

interim exercitui supplementum scribere: ab fociis et nomine Latino auxilia arcessere: denique modis omnibus festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, SUO ATQUE POPULI INJUSSU NULLUM POTUISSE FOEDUS FIERI. Consul impeditus a tribunis plebis ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit: quamquam persequi Jugurtham et mederi fraternae invidiae animus ardebat; cognitis militibus, quos praeter fugam, soluto imperio, licentia atque lascivia corruerat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

XL. INTEREA Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, " Uti quaeretur in eos, quorum consilio Jugurtha " senati decreta neglegisset; quique ab " eo in legationibus, aut imperiis pe-
" cunias

“cunias accepissent; qui elephantos,
“quique perfugas tradidissent; item
“qui de pace, aut bello cum hostibus
“pactiones fecissent.” Huic rogationi
partim conscii sibi, alii ex partium in-
vidia pericula metuentes, quoniam a-
perte resistere non poterant, quin illa
et alia talia placere sibi faterentur; oc-
culte per amicos, ac maxime per homi-
nes nominis Latini et socios Italicos, im-
pedimenta parabant. Sed plebes, in-
credibile memoratu est, quam intenta
fuerit, quantaque vi rogationem juss-
erit, decreverit, voluerit: magis odio
nobilitatis, cui mala illa parabantur,
quam cura reipublicae. tanta lubido in
partibus. Igitur ceteris metu percul-
sis, M. Scaurus, quem legatum Bestiae
supra docuimus, inter laetitiam plebis,
et suorum fugam, trepida etiam tum ci-
vitate, cum ex Mamilia rogatione tres
quaesitores rogarentur, effecerat, uti
ipse in eo numero crearetur. Sed quae-
stio exercita aspere violenterque ex ru-
more,

more, et lubidine plebis. ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLI. CETERUM mos partium popularium et senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus, otio et abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam, ante Carthaginem deletam, populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus discessit; scilicet ea, quae secundae res amant, lascivia atque superbia incescere. Ita, quod in adversis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt. res-

U

publica,

publica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta atque dispersa, in multitudine, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem aerarium, provinciae, magistratus, gloriae triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur: praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia, sine modo modestiaque invadere; polluere et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustae potentiae anteponerent; moveri civitas, et permixtio civilis, quasi discessio terrae, oriri coepit.

XLII. NAM postquam Tiberius et C. Graccus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicae addiderant,

diderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Graccorum actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverant. Et sane Gracis, cupidine victoriae, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubricine sua usa, multos mortalis ferro aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. Quae res plerumque magnas civitatis pestum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo; et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium et omnibus civitatis moribus si singulatim,

tim, aut pro magnitudine, parē differe-
rere, tempus, quam res, maturius de-
ferat. Quamobrem ad inceptum re-
deo.

XLIII. Post Auli foedus exercitus-
que nostri foedam fugam, Q. Metellus et
M. Silanus Consules designati, provincias
inter se paraverunt: Metelloque Nu-
midia evenerat, acri viro, et quamquam
advorso populi partium, fama tamen ae-
quabili et inviolata. Is, tibi primum ma-
gistratum ingressus est, alia omnia sibi
cum collega ratus, ad bellum, quod ge-
sturus erat, animum intendit. Igitur
diffidens veteri exercitui, milites scri-
bere, praesidia undique arcessere: ar-
ma, tela, equos, cetera instrumenta mi-
litiæ parare: ad hoc comitatum af-
fatim: denique omnia, quae bello va-
rio et multarum rerum egenti usui esse
solent. Ceterum ad ea patranda senati
auctoritate focii nomenque Latinum,
reges ultro auxilia mittere: postremo
omnis civitas summo studio adniteba-
tur.

tur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter bonas artis, tum maxime, quod adversum divitias animum invictum gerebat: et avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumque auctae erant.

XLIV. SED ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albinus pro Consule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, praedator ex sociis, et ipse praeda hostium, sine imperio et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut spei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et aestivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et expectatione eventui civium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, majorum disciplina, milites laborare coëgisset. Nam Albinus,
Auli

Auli fratris exercitusque clade percussus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis aestivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat: nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliae deducebantur: uti cuique lubebat, ab signis aberat. Lixae permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, et aliis talibus: praeterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quaecumque dici aut fingi queunt ignaviae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

XLV. SED in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum et sapientem virum fuisse comperior. tanta temperantia inter
ambitionem

ambitionem faevitiamque moderatum. Namque edicto primum adjumenta ignaviae fustulisse, “Ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixae exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum aut jumentum haberet;” ceteris arte modum statuisse. praeterea transversis itineribus quotidie castra movere, juxta, ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire, vigilias crebras ponere, et ipse cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quispiam ordine egrederetur, uti cum signis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

XLVI. INTEREA Jugurtha, ubi, quae Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romae factus, diffidere suis rebus, ac
tum

tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad Consullem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. Itaque legatos alium ab alio devorosos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos cognovit, multa pollicendo persuadet, “ uti Jugurtham maxume vivum, sin id parum procedat, necatum sibi tradent:” ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus praefecti regis obvii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere.

cere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditiois signa ostentui credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium dispertiverat, uti cum his permixti velites, quacumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiae erat, uti, absens, an praefens, pacem, an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

XLVII. ERAT haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mor-

tales. Huc Consul, simul tentandi gratia, si paterent opportunitates loci, praesidium imposuit; praeterea imperavit frumentum, et alia, quae bello usui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum juvaturum exercitum, etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul illectos ad prodicionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

XLVIII. JUGURTHA, ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat; urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine,

necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidia, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quae humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta penuria aquae, praeter flumini propinqua loca: ea confita arbuftis pecore atque cultoribus frequentabantur.

XLIX. Igitur in eo colle, quem, transverso itinere, porrectum docuimus, Jugurtha, extenuata suorum acie, consedit: elephantis et parti copiarum pedestrium

destrium Bomilcarem praefecit, eumque edocet, quae ageret; ipse propior montem cum omni equitatu pedites delectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, “ Uti memores pristinae virtutis et victoriae, seque regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia suis provisae; locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent. proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum aerumnarum initium fore.” Ad hoc viritim, uti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et
eum

eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi Numidaequae confederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen incerti, quidnam esset: cum natura loci, tum dolo, ipsi atque signa militaria obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paullisper agmen constitit. ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proximum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transversis principiis, in planum deducit.

L. SED ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvortit, veritus ex
anni

anni tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris antecaperet: existumans, hostis crebro impetu et transvorsis praeliis iter suum remoratueros, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentatueros. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus advorsariis receptui, ac post munimento foret. dein, repente signo dato, hostis invadit. Numidae alii postremos caedere; pars a sinistra ac dextera tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum
etiam

etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipsi modo eminus fauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat. antea jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Romanorum turba insequi coeperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime divorfi. Ita numero priores, si ab persequendo hostis detertere nequiverant, disjectos ab tergo, aut lateribus, circumveniebant: sin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

LI. CETERUM facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines observare; ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti; nihil consilio,

filio, neque imperio agi : fors omnia regere. Itaque multum die processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et aestu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus instare, paullatim milites in unum conducit, ordines restituit, et cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare, hortari milites, “ ne deficerent, neu paterentur hostis fugientes vincere : neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent : in armis omnia sita.” Sed ne Jugurtha quidem interea quietus ; circumire, hortari, renovare praelium, et ipse cum delectis tentare omnia : subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LII. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant : ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam

Metello

Metello virtus militum erat, locus ad-
 vorso: Jugurthae alia omnia, praeter
 milites, opportuna. Denique Romani,
 ubi intellegunt, neque sibi perfugium
 esse, neque ab hoste copiam pugnandi
 fieri; et jam die vesper erat; advorso
 colle, sicuti praeceptum fuerat, evadunt.
 Amisso loco, Numidae fusi fugatique,
 pauci interiere; plerosque velocitas et
 regio hostibus ignara tutata sunt. In-
 terea Bomilcar, quem elephantis et par-
 ti copiarum pedestrium praefectum ab
 Jugurtha supra diximus, ubi eum Ruti-
 lius praetergressus est, paullatim suos in
 aequum locum deducit: ac, dum lega-
 tus ad flumen, quo praemissus erat, fe-
 stinans pergit, quietus, uti res postula-
 bat, aciem exornat: neque remittit,
 quid ubique hostis ageret, explorare.
 Postquam Rutilium consedisse jam, et
 animo vacuum accepit, simulque ex Ju-
 gurthae praelio clamorem augeri; veri-
 tus, ne legatus, cognita re, laborantibus
 suis auxilio foret, aciem, quam diffidens

Y

virtuti

virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri obficeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII. ROMANI ex improvise pulveris vim magnam animadvortunt, nam prospectum ager arbuſtis confitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post ubi aequabilem manere, et, ſicuti acies movebatur, magis magisque adpropinquare vident; cognita re, properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, ubi propius ventum, utrimque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; poſtquam impeditos ramis arborum, atque ita diſiectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quae jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantum quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere caſtrorum et praelio

praelio fessi laetique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul, et tumultum facere: et paene imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant, acta edocent atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; adversae res etiam bonos detractant.

LIV. METELLUS in isdem castris quatrIduo moratus, faucios cum cura reficit, meritos in praeliis more militiae donat, universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, “ ad cetera,
“ ra,

“ra, quae levia sunt, parem animum
“gerant: pro victoria satis jam pu-
“gnatum, reliquos labores pro praeda
“fore.” Tamen interim transfugas et
alios opportunos, Jugurtha ubi genti-
um, aut quid agigaret; cum paucisne
esset, an exercitum haberet; ut sese vi-
ctus gereret, exploratum misit. At il-
le sese in loca saltuosa et Natura munita
receperat: ibique cogebat exercitum
numero hominum ampliorem, sed he-
betem infirmumque, agri ac pecoris ma-
gis, quam belli, cultorem. Id ea gra-
tia eveniebat, quod, praeter regiones e-
quites, nemo omnium Numidarum ex
fuga regem sequitur; quo cujusque a-
nimus fert, eo discedunt: neque id fla-
gitium militiae ducitur: ita se mores
habent. Igitur Metellus ubi videt re-
gis etiam tum animum ferocem; bellum
renovari, quod, nisi ex illius lubidine,
geri posset; praeterea iniquum certa-
men sibi cum hostibus; minore detri-
mento illos vinci, quam suos vincere:
statuit

statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in Numidia loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida, temere munita, aut sine praesidio, capit incenditque, puberes interficit, alia omnia militum praeda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obfides; frumentum et alia, quae usui forent, adfatim praebita: ubicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quam praelium male pugnatum, ab suis regem terrebant. quippe cui spes omnis in fuga sita, sequi cogebatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis opperiri jubet; ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis et aviliis itineribus ignoratus Romanos palantis repente adgreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus

intactus profugit, et Numidae, prius, quam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt.

LV. INTERIM Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: ut seque et exercitum more majorum gereret; in advorso loco, victor tamen virtute fuisset: hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli secordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coëgisset habere. Itaque senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBUS SUPPLICIA DECERNERE: civitas trepida antea et sollicita de belli eventu, laeta agere: fama de Metello praeclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare; cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque post insidias Jugurthae effuso exercitu praedari: ubi frumento, aut pabulo

bulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant: exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam praeda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant. ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius crescerent, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi; rursus aliis, post aliis minitari: neque praelium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere.

LVI. ROMANUS Imperator, ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit obpugnare:
ratus

ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissimum. Praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, “uti cohortis ab tergo
 “circumveniant; fortunam praeclari
 “facinoris casum dare; si id fecerint,
 “postea sese in regno, illos in libertate
 “sine metu aetatem acturos.” Ac nū

Marius

Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent. tanta mobilitate sese Numidae agunt. Sed milites Jugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgunt, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII. MARIUS ad Zamam pervenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quam Natura, munitum erat: nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumvenit. legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: praelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi: cupere praelium in manibus

nibus facere. Contra ea oppidani in proximos faxa volvere; fudes, pila, praeterea picem sulphure et taeda mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. nam plerosque jacula tormentis, aut manu emissa vulnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant.

LVIII. DUM apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improvise castra hostium cum magna manu invadit: remissis, qui in praesidio erant, et omnia magis, quam praelium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus

pluribus minus frustrati: sin Numidae propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, converso equo, animadvortit, fugam ad se vorsum fieri: quae res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum: eumque lacrumans “per amicitiam per-
 “que rempublicam obsecrat, ne quam
 “contumeliam remanere in exercitu
 “victore, neve hostis inultos abire
 “finat:” ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obficerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LIX. Igitur postero die, prius, quam ad obpugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas et proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, ut superiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paullisper terri perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, nisi pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent. quibus illi freti, non, ut equestri praelio solet, sequi, deincepere; sed advorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostis paene victos dare.

LX. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti; neque alius in alio magis, quam

quam in sese, spem habere: pariter op-
 pidani agere. obpugnare, aut parare o-
 mnibus locis: avidius alteri alteros fau-
 ciare, quam semet tegere. clamor per-
 mixtus hortatione, laetitia, gemitu;
 item strepitus armorum ad coelum fer-
 ri: tela utrimque volare. Sed illi, qui
 moenia defensabant, ubi hostes paullu-
 lum modo pugnam remiserant, intenti
 praelium equestre prospectabant. eos,
 uti quaeque Jugurthae res erat, laetos
 modo, modo pavidos animadvorteres:
 ac, sicuti audiri a suis, aut cerni pos-
 sent, monere alii, alii hortari, aut ma-
 nu significare, aut niti corporibus, et
 huc, illuc, quasi vitabundi, aut jaci-
 entes tela, agitare. Quod ubi Mario
 cognitum est (nam is in ea parte cura-
 bat) consulto lenius agere, ac diffiden-
 tiam rei simulare: pati Numidas sine tu-
 multu regis praelium visere. Ita illis stu-
 dio suorum adstrictis, repente magna vi
 murum adgreditur: et jam scalis egressi
 milites prope summa ceperant, cum op-
 pidani

pidani concurrunt, lapides, ignem, alia praeterea tela ingerunt. Nostri primo resistere : deinde, ubi unae atque alterae scalae comminutae, qui supersterant afflicti sunt ; ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Denique utrimque praelium nox diremit.

LXI. METELLUS, postquam videt frustra inceptum ; neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et jam aestatem exactam esse, ab Zama discedit : et in his urbibus, quae ad se defecerant, fatisque munitae loco, aut moenibus erant, praesidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, quae proxima est Numidiae, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti, aut luxuriae concedit : sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romae cum Jugurtha

tha fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massivae de nece judicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam, maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, "si Jugurtham vivum aut necatum tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, et sua omnia concederet," facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium tradere-tur.

LXII. Is, ubi primum opportunum, Jugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet atque lacrumans obtestatur, "Uti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optume merenti, provideat: omnibus praeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos aut occisos, regni opes comminutas esse: satis saepe jam et virtutem militum, et fortunam

“tunam tentatam: caveret, ne, illo
“cunctante, Numidae sibi consulant.”
His atque talibus aliis ad deditiorem re-
gis animum impellit. Mittuntur ad
imperatorem legati: “Jugurtham im-
“perata facturum, ac sine ulla pactione
“sefe regnumque suum in illius fidem
“tradere.” Metellus propere cunctos
fenatorii ordinis ex hibernis arcessiri ju-
bet: eorum atque aliorum, quos ido-
neos ducebat, consilium habet. Ita mo-
re majorum, ex consilii decreto, per
legatos Jugurthae imperat, argenti pon-
do ducenta millia, elephantos omnis,
equorum et armorum aliquantum. Quae
postquam sine mora facta sunt, jubet
omnis perfugas vinctos adduci. eorum
magna pars, ut jussum erat, adducti:
pauci, cum primum deditio coepit, ad
Regem Bocchum in Mauretanium abie-
rant. Igitur Jugurtha, ubi armis vi-
risque et pecunia spoliatus, cum ipse ad
imperandum Tisidium vocaretur, rursus
coepit flectere animum suum, et ex ma-
la

la conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo taedio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque praesidiis nequidquam perditis, de integro bellum sumit. Romae senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat.

LXIII. PER idem tempus Uticae forte C. Mario per hostias Dīs supplicante, "magna atque mirabilia portendi" haruspex dixerat: "proinde quae animo agitabat, fretus Dīs ageret: fortuna nam quam saepissime experiretur; cuncta prospera eventura." At illum jam antea consulatus ingens cupido excitabat: ad quem capiundum, praeter vetustatem familiae, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricinis et divitiarum victor, tantummodo gloriae avidus. Sed is na-

tus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petiit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, uti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione praeceps datus est) petere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore et quasi pollutus haberetur.

LXIV. IGITUR ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi

petundi gratia missionem rogat : cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari ejus consilium, et quasi per amicitiam monere, “ ne tam prava inciperet, ne super fortunam animum gereret : non omnia omnibus cupiunda esse : debere illi res suas satis placere : postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi jure negaretur.” Postquam haec atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, “ ubi primum potuisset per negotia publica facturum sese, quae peteret.” Ac postea saepius eadem postulanti, fertur dixisse, “ ne festinaret abire : satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum.” Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quae res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra

tra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consulti-
toribus, grassari: neque facto ullo, ne-
que dicto abstinere, quod modo ambi-
tiosum foret: milites, quibus in hiber-
nis praeerat, laxiore imperio, quam an-
tea, habere: apud negotiatores, quo-
rum magna multitudo Uticae erat, cri-
minose simul, et magnifice de bello lo-
qui: “ dimidia pars exercitus sibi per-
“ mitteretur, paucis diebus Jugurtham
“ in catenis habiturum: ab imperatore
“ consulto trahi, quod homo inanis et
“ regiae superbiae imperio nimis gau-
“ deret.” Quae omnia illis eo firmio-
ra videbantur, quod diuturnitate belli
res familiaris corruperant, et animo cu-
pienti nihil satis festinatur.

LXV. ERAT praeterea in exercitu
nostro Numida quidam, nomine Gau-
da, Mastanabalis filius, Masinissae ne-
pos, quem Micipsa testamento secun-
dum heredem scripserat, morbis confe-
ctus, et ob eam causam mente paul-
lum

lum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum, uti fellam juxta poneret; item postea custodiae causa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges appellavisset; praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, uti contumeliarum imperatoris cum suo auxilio poenas petat. hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: "illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus, imperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse Consul ad id bellum missus foret." Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipse, plerisque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios asperere in Metellum de bello scribant,

Marium

Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXVI. INTERIM Jugurtha postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quae ab se defecerant, formidine, aut ostentando praemia adfectare: commovere suos locos, arma, tela, alia, quae spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in praesidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenfes, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, praesidium impofuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam volgus, uti plerumque solet, et maxime Numidarum,

darum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorsum: dein, compositis inter se rebus, diem tertium constituunt; quod is festus celebratusque per omnem Africam ludum et lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, et ipsum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnis, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac sine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati: quis acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res novae satis placebant.

LXVII. ROMANI milites, improviso metu, incerti ignarique, quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa et scuta erant: praesidium hostium, portae ante clausae
fugam

fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa, et alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni mali-que, strenui et imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, faevissimis Numidis et oppido undique clauso, Turpilius unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus intestabilisque videtur.

LXVIII. METELLUS, postquam de rebus Vagae actis comperit, paullisper moestus e conspectu abit: deinde, ubi ira et aegritudo permixta, cum maxima cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et, quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam pervenit

pervenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, et jam abnuentis omnia, docet, “ oppidum
 “ Vagam non amplius mille passuum
 “ abesse : decere illos reliquum labo-
 “ rem aequo animo pati, dum pro ci-
 “ vibus suis, viris fortissimis atque mi-
 “ ferrimis, poenas caperent.” praeterea praedam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artissime ire, signa occultare jubet.

LXIX. VAGENSES ubi animum advortere, ad se vorsum exercitum pergere : primo, uti erat res, Metellum rati, portas claudere : deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident ; rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cadere ; alii ad portas festinare ; pars turris capere : ira atque praedae

spes amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vagenfes biduum modo ex perfidia laetati: civitas magna et opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, iussus a Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas solvit. nam is civis ex Latio erat.

LXX. PER idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditioem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quaerere; diu noctuque fatigare animum. denique omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, et omnis res exsequi solitus erat, quae Jugurthae fesso, aut majoribus adstricto, superaverant: ex quo illi gloria ope-
que

que inventae. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, metusque rem impediabat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quaereret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, "mollitiem secordiamque viri accusare, testari Deos, per quos juravisset; praemia Metelli in pestem ne converteret; Jugurthae exitium adesse, ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, praemia, an cruciatum mallet."

LXXI. SED cum hae litterae adlatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. ubi, cognitis

tis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti aegrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissimi, particeps. Qui postquam adlatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introivit: dormiente illo epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit. dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo expectatus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta, cognovit: primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia accedit, " quae
" ipse paravisset, perfidia clientis sui
" praeventa:" lacrumans obtestatur
" per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere
" spectum sese haberet."

LXXII. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare

care aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthae dies, aut nox ulla quieta fuisse: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori fatis credere: civis, hostis juxta metuere: circumspectare omnia, et omni strepitu pavescere: alio atque alio loco, saepe contra decus regium, noctu requiescere: interdum somno excitus, arreptis armis tumultum facere. ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

LXXIII. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rursus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat festinatque. Marium, fatigantem de profecti-
one, simul et invitum, et offensum sibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romae plebes, litteris quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant.

Imperatori

Imperatori nobilitas, quae antea decori, invidiae esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat. ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Praeterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur. et postea populus a tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, QUEM VELLE ET CUM JUGURTHA BELLUM GERERE? frequens Marium jussit. Senatus paullo ante Metello decreverat: ea res frustra fuit.

LXXIV. EODEM tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerisque ipse necaverat,

necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine ministris posset, et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat: neque illi res, neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera praefectosque in dies mutare: modo adversum hostes, interdum in solitudines pergere: saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti popularium, an fide minus crederet. ita, quocumque intendebat, res adversae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Jugurtha pro tempore parati instructique: dein praelium incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo concursu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti. nam ferme Numidas in omnibus

mnibus praellis pedes magis, quam arma tuta sunt.

LXXV. Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum et opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres modo, et alia aquae idonea portare. Praeterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris; eoque imponit vasa cujusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui
se

se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae porterent; diem locumque, "ubi praesto fuerint" praedicat. Ipse ex flumine, quam proxumam oppido aquam supra diximus, jumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat, et castra posita munitaque sunt; tanta repente coelo missa vis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis usi: eaque res multum animis eorum addidit. nam rati sese Dis immortalibus curae esse. Deinde postero die, contra opinionem Jugurthae, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXVI. SED rex nihil jam infectum Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. nam talia consilia per otium, et ex opportunitate capi. At Metellus, ubi oppidanos praelio intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt, vallo fossaque moenia circumvenit. Deinde locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem jacere, et super aggerem impositis turribus opus et administratos tutari. Contra haec oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore praeliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo

modo potiti : praeda omnis ab perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri, resque suas adflictas vident, aurum atque argentum, et alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant : ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt ; et quas victi ab hostibus poenas metuerent, eas ipsi volentes pependere.

LXXVII. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, “ uti praesidium
 “ praefectumque eo mitteret ; Hamil-
 “ carem quemdam, hominem nobilem,
 “ factiosum, novis rebus studere ; ad-
 “ vorsum quem neque imperia magi-
 “ stratum, neque leges valerent : ni
 “ id festinaret, in summo periculo suam
 “ salutem, illorum socios fore.” Nam Leptitani jam inde a principio belli Jugurthini ad Bestiam Consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi ea
 impetrata,

impetrata, semper boni fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Emissae eo cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius praefectus.

LXXVIII. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terrae praealta sunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, et saevire ventis coepit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: leges, cultusque pleraque Sidonica. quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos

illos et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

LXXIX. SED quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur, egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quae res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes fusae fugataeque, et alteri alteros aliquantum adtriverant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsonem faciunt, “ uti certo die legati domo
“ proficiscerentur; quo in loco inter se
“ obvii fuissent, is communis utriusque
“ populi finis haberetur.” Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen

men Philaenis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id fecordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas, haud secus atque in mari, retinere. Nam ubi per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari, Carthaginenses ante tempus domo digressos, conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Poeni aliam conditionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginensium faciunt, "Vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros." Philaeni, conditione probata, seque vitamque reipublicae condonavere. ita vivi obruti.

obrupti. Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecravere; alique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXX. JUGURTHA postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, et majoribus promissis ad studium sui perducit. quís adjutoribus regem adgressus, impellit, uti adversum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, foedus et amicitiam petitum. quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediverant, caeci avaritia,

avaritia, quís omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthae filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur: quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

LXXXI. Igitur in locum ambo-
bus placitum exercitus conveniunt. ibi,
fide data et accepta, Jugurtha Bocchi
animum oratione accendit: "Roma-
" nos injustos, profunda avaritia, com-
" munis omnium hostis esse: eamdem
" illos causam belli cum Boccho habe-
" re, quam secum et cum aliis gentibus,
" lubidinem imperitandi; quís omnia
" regna advorsa sint: tum sese, paullo
" ante Carthaginieneses, item regem
" Persen, post, uti quisque opulentissu-
" mus videatur, ita Romanis hostem
" fore." His atque aliis talibus dictis
ad

ad Cirtam oppidum iter constituunt; quod ibi Metellus praedam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta urbe, operae pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

LXXXII. IMPERATOR postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti saepe jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. Nam Consulem factum, jam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lacrimas tenere, neque moderari linguam: vir egregius

D d

in

in aliis artibus, nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod jam parta victoria ex manibus eripetur. nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam injuria sua, excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXIII. I G I T U R eo dolore impeditus, et quia stultitiae videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, “ne sine
“caussa hostis populo Romano fieret:
“habere eum magnam copiam societatis amicitiaeque conjungendae, quae
“potior bello esset; quamquam opibus
“confideret, non debere incerta pro
“certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrume definere:
“non in ejusdem potestate initium ejus
“et finem esse: incipere cuivis, etiam
“ignavo licere; deponi, cum victores
“velint.

“ velint. proinde sibi regnoque confu-
 “ leret ; neu florentis res suas cum Ju-
 “ gurthae perditis misceret.” Ad ea
 rex satis placide verba facit : “ sese
 “ pacem cupere, sed Jugurthae fortu-
 “ narum misereri. si eadem illi copia
 “ fieret, omnia conventura.” Rursus
 imperator contra postulata Bocchi nun-
 cios mittit. ille probare, partim abnu-
 ere. Eo modo saepe ab utroque missis
 remissisque nunciis tempus procedere,
 et, ex Metelli voluntate, bellum inta-
 ctum trahi.

LXXXIV. AT Marius, ut supra di-
 ximus, cupientissima plebe Consul fa-
 ctus, postquam ei provinciam Numi-
 diam populus jussit, antea jam infestus
 nobilitati, tum vero multus atque fe-
 rox instare : singulos modo, modo u-
 niverfos laedere : dictitare, “ sese con-
 “ sulatum ex victis illis spolia cepisse ;”
 alia praeterea magnifica pro se, et illis
 dolentia. Interim, quae bello opus e-
 rant, prima habere : postulare legio-
 nibus

nibus supplementum, auxilia a populis et regibus fociisque arcessere: praeterea ex Latio fortissimum quemque, plerisque militiae, paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam laetus decreverat: quia neque plebi militia volenti putabatur, et Marius aut belli usum, aut studia volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. tanta lubido cum Mario eundi plerisque invaserat. Sese quisque praeda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiusmodi animis trahabant. et eos non paullum oratione sua Marius arrexit. Nam postquam, omnibus, quae postulaverat, decretis, milites scribere volt, hortandi causa simul, et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo differuit.

LXXXV. "Scio ego, Quirites,
 "plerosque non isdem artibus imperi-
 "um a vobis petere, et, postquam a-
 "depti sunt, gerere: primo industri-
 "os, supplicis, modicos esse; dehinc
 "per ignaviam et superbiam aetatem
 "agere. sed mihi contra ea videtur.
 "Nam quo universa respublica pluris
 "est, quam consulatus aut praetura,
 "eo majore cura administrari, quam
 "haec peti debere. Neque me fallit,
 "quantum cum maximo beneficio ve-
 "stro negotii sustineam. Bellum pa-
 "rare, simul et aerario parcere; co-
 "gere ad militiam, quos nolis offen-
 "dere; domi forisque omnia curare;
 "et ea agere inter invidos, occurrentis,
 "factiosos, opinione, Quirites, aspe-
 "rius est. Ad hoc, alii si deliquere,
 "vetus nobilitas, majorum facta fortia,
 "cognatorum et adfinium opes, mul-
 "tae clientelae, omnia haec praesidio
 "adsunt: mihi spes omnes in memet
 "sitae, quas necesse est et virtute, et
 innocentia

“innocentia tutari. nam alia infirma
“sunt. Et illud intellego, Quirites:
“omnium ora in me conversa esse: ae-
“quos bonosque favere: quippe be-
“nefacta mea reipublicae procedunt;
“nobilitatem locum invadendi quae-
“rere. Quo mihi acrius adnitendum
“est, ut neque vos capiamini, et illi
“frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pu-
“eritia fui, ut omnis labores, pericula,
“consueta habeam. Quae ante vestra
“beneficia gratuito faciebam, ea uti,
“accepta mercede, deferam, non est
“consilium, Quirites. Illis difficile est
“in potestatibus temperare, qui per
“ambitionem sese probos simulavere:
“mihi, qui omnem aetatem in optumis
“artibus egi, benefacere jam ex con-
“suetudine in naturam vertit. Bellum
“me gerere cum Jugurtha jussistis;
“quam rem nobilitas aegerrime tulit.
“Quaeso, reputate cum animis vestris,
“num id mutare melius sit, si quem
“ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut
“aliud

" aliud tale negotium mittatis, homi-
 " nem veteris prosapiae ac multarum i-
 " maginum, et nullius stipendii: scili-
 " cet ut in tanta re, ignarus omnium,
 " trepidet, festinet, sumat aliquem ex
 " populo monitorem officii. Ita ple-
 " rumque evenit, ut quem vos impe-
 " rare jussistis, is imperatorem alium
 " quaerat. Ac ego scio, Quirites, qui
 " postquam Consules facti sunt, acta
 " majorum et Graecorum militaria prae-
 " cepta legere coeperint; homines prae-
 " posterum. Nam gerere, quam fieri,
 " tempore posterius, re atque usu prius
 " est. Comparete nunc, Quirites, cum
 " illorum superbia me hominem novum.
 " Quae illi audire et legere solent, eo-
 " rum partim vidi, alia egomet gessi:
 " quae illi litteris, ego militando didici.
 " Nunc vos existumate, facta an dicta
 " pluris sint. Contemnunt novitatem
 " meam; ego illorum ignaviam: mi-
 " hi fortuna, illis probra objectantur.
 " quamquam ego naturam unam et com-
 " munem

“munem omnium existumo, sed for-
 “tissimum quemque generosissimum.
 “Ac si jam ex patribus Albini, aut
 “Bestiae quaeri posset, mene, an illos
 “ex se gigni maluerint; quid respon-
 “suros creditis, nisi, sese liberos quam
 “optimos voluisse? Quod si jure me
 “despiciunt, faciant idem majoribus
 “suis, quibus, uti mihi, ex virtute no-
 “bilitas coepit. Invident honori meo;
 “ergo invideant et labori, innocentiae,
 “periculis etiam meis, quoniam per
 “haec illum cepi. Verum homines
 “corrupti superbia ita aetatem agunt,
 “quasi vestros honores contemnant;
 “ita hos petunt, quasi honeste vixe-
 “rint. Nae illi falsi sunt, qui divor-
 “sissimas res pariter expectant, igna-
 “viae voluptatem, et praemia virtutis.
 “Atque etiam cum apud vos, aut in
 “senatu verba faciunt, pleraque orati-
 “one majores suos extollunt; eorum
 “fortia facta memorando clariores sese
 “putant: quod contra. Nam quan-
 “tum

"tum vita illorum praeclarius, tanto
 "horum secordia flagitiosior. Et pro-
 "fecto ita se res habet: majorum glo-
 "ria posteris lumen est, neque bona
 "neque mala in occulto patitur. Hu-
 "jusce rei ego inopiam patior, Quiri-
 "tes; verum id, quod multo praecla-
 "rius est, meamet facta dicere licet.
 "Nunc videte, quam iniqui sint. Quod
 "ex aliena virtute sibi adrogant, id
 "mihi ex mea non concedunt: scili-
 "cet, quia imagines non habeo, et quia
 "mihi nova nobilitas est; quam certe
 "peperisse melius est, quam acceptam
 "corrupisse. Equidem ego non igno-
 "ro, si jam respondere velint, abunde
 "illis facundam et compositam oratio-
 "nem fore. Sed in maximo vestro
 "beneficio, cum omnibus locis me vos-
 "que maledictis lacerent, non placuit
 "reticere: ne quis modestiam in con-
 "scientiam duceret. Nam me quidem,
 "ex animi sententia, nulla oratio lae-
 "dere potest. quippe vera, necesse est

E e

" bene

“ bene praedicet; falsam vita moref-
“ que mei superant. Sed quoniam ve-
“ stra consilia accusantur, qui mihi
“ summum honorem, et maximum ne-
“ gotium imposuistis; etiam atque et-
“ iam reputate, num id poenitendum sit.
“ Non possum fidei causa imagines, ne-
“ que triumphos, aut consulatus mayo-
“ rum meorum ostentare; at, si res po-
“ stulet, hastas, vexillum, phaleras, a-
“ lia militaria dona; praeterea cicatri-
“ ces adverso corpore. Hae sunt meae
“ imagines, haec nobilitas, non heredi-
“ tate relicta, ut illa illis, sed quae ego
“ plurimis laboribus et periculis quaesi-
“ vi. Non sunt composita verba mea:
“ parum id facio; ipsa se virtus satis
“ ostendit: illis artificio opus est, uti
“ turpia facta oratione tegant. Neque
“ litteras Graecas didici: parum pla-
“ cebat eas discere, quippe quae ad vir-
“ tutem doctoribus nihil profuerunt.
“ At illa multo optuma reipublicae do-
“ ctus sum: hostem ferire, praesidia
“ agitare;

“ agitare; nihil metuere, nisi turpem
 “ famam; hiemem et aestatem juxta
 “ pati; humi requiescere; eodem tem-
 “ pore inopiam et laborem tolerare. His
 “ ego praeceptis milites hortabor: ne-
 “ que illos arte colam, me opulenter;
 “ neque gloriam meam laborem illorum
 “ faciam. Hoc est utile, hoc civile
 “ imperium. Namque cum tute per
 “ molliem agas, exercitum supplicio
 “ cogere, id est, dominum, non impera-
 “ torem, esse. Haec atque talia majo-
 “ res vestri faciundo seque remque pu-
 “ blicam celebravere. Quis nobilitas
 “ freta, ipsa dissimilis moribus, nos il-
 “ lorum aemulos contemnit; et omnis
 “ honores non ex merito, sed quasi de-
 “ bitos, a vobis repetit. Ceterum ho-
 “ mines superbissimi procul errant.
 “ Majores eorum omnia, quae licebat,
 “ illis reliquere, divitias, imagines, me-
 “ moriam sui praeclaram: virtutem
 “ non reliquere; neque poterant: ea
 “ sola neque datur dono, neque acci-
 “ pitur,

“ pitur. Sordidum me et incultis mo-
“ ribus aiunt; quia parum scite convi-
“ vium exorno, neque histrionem ul-
“ lum, neque pluris pretii coquum,
“ quam villicum, habeo. quae mihi
“ lubet confiteri. Nam ex parente
“ meo, et ex sanctis viris ita accepi,
“ munditias mulieribus, viris laborem
“ convenire, omnibusque bonis oportere
“ plus gloriae, quam divitiarum; arma,
“ non supellectilem decori esse. Quin
“ ergo quod juvat, quod carum aestu-
“ mant, id semper faciant: ament, po-
“ tent; ubi adolescentiam habuere, ibi
“ senectutem agant, in conviviis, dedi-
“ ti ventri et turpissimae parti corpo-
“ ris: sudorem, pulverem et alia talia
“ relinquunt nobis, quibus illa epulis
“ jucundiora sunt. Verum non est ita.
“ Nam ubi se omnibus flagitiis dedeco-
“ raverit turpissimum viri, bonorum prae-
“ mia ereptum eunt. Ita injustissime
“ luxuria et ignavia, pessimae artes,
“ illis, qui coluere eas, nihil obficiunt;
“ reipublicae

" reipublicae innoxiae cladi sunt. Nunc
 " quoniam illis, quantum mores mei,
 " non illorum flagitia, poscebant, re-
 " spondi; pauca de republica loquar.
 " Primum omnium de Numidia bonum
 " habetote animum, Quirites. Nam
 " quae ad hoc tempus Jugurtham tuta
 " sunt, omnia removistis, avaritiam,
 " imperitiam, superbiam. Deinde ex-
 " ercitus ibi est, locorum sciens; sed
 " mehercule magis strenuus, quam fe-
 " lix. Nam magna pars avaritia, aut
 " temeritate ducum adtrita est. Quam-
 " obrem vos, quibus militaris aetas,
 " adnitimini mecum et capeffite rem-
 " publicam: neque quemquam ex ca-
 " lamitate aliorum, aut imperatorum
 " superbia metus ceperit. Egomet in
 " agmine, in praelio consultor idem,
 " et socius periculi vobiscum adero;
 " meque vosque in omnibus rebus juxta
 " geram. Et profecto, Dīs juvanti-
 " bus, omnia matura sunt, victoria,
 " praeda, laus: quae si dubia aut pro-
 " cul

“cul essent, tamen omnis bonos reipu-
“blica subvenire decebat. Etenim
“ignavia nemo immortalis factus: ne-
“que quisquam parens liberis, uti ae-
“terni forent, optavit; magis, uti bo-
“ni honestique vitam exigent. Plu-
“ra dicerem, Quirites, si timidis vir-
“tutem verba adderent: nam strenuis
“abunde dictum puto.”

LXXXVI. HUIUSCEMODI oratio-
ne habita, Marius postquam plebis ani-
mos arrectos videt, propere commeatu,
stipendio, armis, aliis utilibus navis o-
nerat: cum his A. Manlium legatum
proficisci jubet. Ipse interea milites
scribere, non more majorum, neque ex
classibus, sed uti cujusque lubido erat,
capite censos plerosque. Id factum alii
inopia bonorum, alii per ambitionem
Consulis memorabant; quod ab eo ge-
nere celebratus auctusque erat; et ho-
mini potentiam quaerenti egentissimus
quisque opportunissimus: cui neque
sua curae, quippe quae nulla sunt, et
omnia

omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum majore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marii fugerat: ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiverat.

LXXXVII. SED Consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et praeda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat. dein castella et oppida natura et viris parum munita adgreditur: praelia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnae adesse: videre fugientis capi, occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi: gloriam atque divitias quaeri. Sic brevi spatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium aequalis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, divor-
fi

si in locos difficilis abeunt. Ita Jugurthae placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi "posse;" Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

LXXXVIII. METELLUS interea Romam profectus, contra spem suam, laetissimis animis accipitur: plebi patribusque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum et hostium res pariter adtendere; cognoscere quid boni utriusque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia et insidias antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Gaetulos et Jugurtham ex fociis nostris praedam agentes, saepe adgressus itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quae viris aut loco pro hostibus, et adversum se opportunissimae erant, singulas circumvenire:
ita

ita Jugurtham aut praefidiis nudatum, si ea pateretur, aut praelio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum saepe miserat, " velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret." Id simulaveritne, quo improvisus gravior accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum.

LXXXIX. SED Consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia ostendendo avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans, Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; majora et aspera adgredi tempus visum. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissimi habebantur: muniti adversum ho-

ftis non moenibus modo, et armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, praeter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum vis, ficuti omnium ferarum, inopia cibi acrior. ad hoc natura serpentium ipsa perniciofa fiti magis, quam alia re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaferat; cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque: nisi quod apud Thalam haud longe a moenibus aliquot fontes erant; Capenses una modo, atque ea intra oppidum, jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, et in omni Africa, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur, neque salem, neque alia irritamenta gulae quae- rebant. Cibus illis advorsum famem at- que

que sitim, non lubidini, neque luxuriae erat.

XC. Igitur Consul, omnibus exploratis, credo, Dis fretus: nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam arvo, student, et quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus et frugum vacuus ea tempestate: nam aestatis extremum erat; tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire jubet; se praedabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occulto pergit ad flumen Tanam.

XCI. CETERUM in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas

mas aequaliter distribuerat, et ex coriis utres uti fierent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quae mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet: omnibus sarcinis abjectis, aqua modo seque et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, confedit. idem proxima facit. dein tertia, multo ante lucis adventum, pervenit in locum tumultuosum, ab Capſa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies coepit, et Numidae, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capſam, et portas obsidere jubet: deinde ipse intentus

intentus propere sequi, neque milites praedari finere. Quae postquam oppidani cognovere; res trepidae, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra moenia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidae puberes interfecti; alii omnes venum dati: praeda militibus divisa. Id facinus contra jus belli, non avaritia, neque scelere Consulis admissum; sed quia locus Jugurthae opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coërcitum.

XCII. POSTQUAM tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo pertravit; magnus et clarus antea, major atque clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites modesto imperio habiti, simul et locupletes ad coelum ferre: Numidae magis, quam mortalem, timere: postremo omnes focii atque hostes credere
illi

illi aut mentem divinam, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deserta, propter Capsensium miseras, igni corrumpit: luctu atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem agreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Jugurthae Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planitiem mons faxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti et fons aquae: aggeribus turribusque

ribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque praecisum. Vineae cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eae paulum processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut fauciari; ceteris metus augeri.

XCH. AT Marius, multis diebus et laboribus consumptis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus. Quae cum multos dies, noctes aestuans agitarer, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castrelli, quod avorsum praeliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas: quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi

gundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi invadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert : cujus ramis modo, modo eminentibus saxi nissus Ligus, castelli planitiem perscribit ; quod cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Exploratis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit ; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse escenderat, castellum tentet : pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex praesentibus misit : quorum uti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem, nunciavere. Consul animus tamen paillum arrectus. Itaque ex copia tubicinum

bicinum et cornicinum, numero quinque quam velocissimos delegit, et cum his, praesidio qui forent, quatuor centuriones: omnis Liguri parere jubet, et ei negotio proximum diem constituit.

XCIV. SED ubi ex praecepto tempus visum; paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis praeerant, praedocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nifusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia simul, et offensa quo levius streperent. Igitur praegrediens Ligus saxa, et si quae vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati facilius escenderent. interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus, singulos prae se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quae dubia nifu videbantur po-

tiffumus tentare, ac saepius eadem ascendens descendensque, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, advorsum hostis aderant. Marius, ubi ex nunciis, quae Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos praelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidae, saepe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthae servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque praelio intentis, magna utrimque vi, pro gloria atque imperio his, illis pro salute

salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum procefferant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

XCV. CETERUM dum ea res geritur, L. Sulla Quaestor cum magno equitatu in castra venit: quos uti ex Latium et a fociis cogeret, Romae relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque ejus paucis dicere. neque enim alio loco de Sullae rebus dicturum: et L. Sisenna optume et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus

tus videtur. Igitur Sulla gentis patri-
ciae, familia prope jam extincta mayo-
rum ignavia, litteris Graecis atque Lati-
nis juxta atque doctissime eruditus, a-
nimo ingenti, cupidus voluptatum, sed
gloriae cupidior: otio luxurioso; ta-
men ab negotiis numquam voluptas re-
morata, nisi quod de uxore potuit ho-
nestius consuli: facundus, callidus, et a-
micitia facilis: ad simulanda negotia
altitudo ingenii incredibilis: multarum
rerum, ac maxime pecuniae largitor.
Atque felicissimo omnium ante civilem
victoriam, numquam super industriam
fortuna fuit: multique dubitavere, for-
tior, an felicior esset. nam postea quae
fecerit, incertum habeo, pudeat magis,
an pigeat differere.

XCVI. Igitur Sulla, ut supra di-
ctum, postquam in Africam atque in
castra Marii cum equitatu venit, rudis
antea et ignarus belli, sollertissimus o-
mnium in paucis tempestatibus factus
est. Ad hoc milites benigne adpellare;
multis

multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere: sed ea properantius, quam aes mutuum, reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis, aut cujusquam boni famam laedere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati; plerosque antevenire. Quis rebus brevi Mario militibusque carissimus factus.

XCVII. AT Jugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis simul, et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit, "quam primum in Numidiam copias adduceret; praelii faciundi tempus adesse." Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proximos donis corrumpit, ipsique Mauro pollicetur

pollicetur Numidiae partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo praemio illectus Bocchus, cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua, invadunt: rati noctem, quâ jam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant; et priusquam exercitus aut instrui, aut farcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie, neque ullo more praelii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt. qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant,

aut

aut capientis alios ab hostibus defenfabant: pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam praelio, similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti; caedere alios, alios obtruncare, multos, contra adversos acerrume pugnantis, ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures et undique circumfusi. denique Romani veteres, novique, et ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti et instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. NEQUE in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis, paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere: manu consulere militibus, quoniam imperare, conturbatis

conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, uti reges praeceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit, atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. quorum in uno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte editus et praeceps paucum munimento quaerebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare juber. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, praelio deterrentur. neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato, effusi consedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari suo more lactari, exsultare, strepere vocibus: ipsi duces feroces,

ces, quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

XCIX. PLURIMUM vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus et paullo ante somno captis, de improvviso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gaetuli ignoto et horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut providere quidquam poterant. ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique. arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo praelio, quam

H h

omnibus

omnibus superioribus, interemti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

C. DEIN Marius, uti coeperat, in hiberna: quae, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreverat. neque tamen secors victoria, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, praeterea cohortes Ligurum curabat: primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugae, minime cari et regionum scientissimi, hostium iter explorabant: simul Consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse: laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat: neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitu in portas cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliosos mittere. praeterea alios super vallum in munimentis locare, vigiliis.

galias ipse circumire, non diffidentia futuri, quae imperavisset, quam uti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illo et aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars, quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen res publica pariter, ac saevissumo imperio, bene atque decore gesta.

CI. IGITUR quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta undique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat: ratus ex omnibus aequè aliquos ab tergo hostibus

stibus venturos. Interim Sulla, quem primum attigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxime confectis equis ipse aliquē Mauros invadunt: ceteri in loco manentes ab jaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priorē pugna, in itinere morati, adfuērant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: “nostros frustra pugnare; “ paullo ante Marium sua manu interceptum;” simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur :

terrentur: simulque barbari animos tollere, et in percussos acrius incedere. Jamque paulum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos adversum ierat, Mauris, ab latere incurrit. Bocchus statim avortitur. At Jugurtha, dum sustentare suos et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus, dextra, sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes undique fusi. Tum spectaculum horribile campis patentibus: ferri, fugere; occidi, capi; equi, viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine.

CII. POSTEA loci Consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam,

Cirtam, quo initio profectus intendebat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, “duo quam fidissimos ad eum mitteret; velle de se, et de populi Romani commodo cum is differere.” Ille statim L. Sullam et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut avorsum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiae, non aetati, a Manlio concessum, pauca verba hujusmodi locutus.

“REX Bocche, magna nobis laetitia, cum te talem virum Dī monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, males; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commulares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem et illum sceleratissimum persequi.

“Ad

“ Ad hoc populo Romano jam inopi
 “ visum, amicos, quam servos, quaerere:
 “ tutius rati, volentibus, quam coactis
 “ imperitare. Tibi vero nulla opportu-
 “ nior nostra amicitia : primum, quod
 “ procul absumus, in quo offensae mi-
 “ nimum, gratia par, ac si prope ad-
 “ essemus; dein quod parentes abun-
 “ de habemus, amicorum neque nobis,
 “ neque cuiquam omnium satis. At-
 “ que hoc utinam a principio tibi pla-
 “ cuisset! profecto ex populo Romano
 “ ad hoc tempus multo plura bona acce-
 “ pisses, quam mala perpeffus esses. Sed
 “ quoniam humanarum rerum fortuna
 “ pleraque regit; cui scilicet placuisse,
 “ et vim et gratiam nostram experiri:
 “ nunc, quando per illam licet, festi-
 “ na, atque, ut coepisti, perge. Mul-
 “ ta atque opportuna habes, quo faci-
 “ lius errata officiis superes. Postremo
 “ hoc in pectus tuum demitte, nun-
 “ quam populum Romanum beneficiis vi-
 “ ctum. nam bello quid valeat, tute scis.”

AD

Ad ea Bocchus placide et benigne ;
simul pauca pro delicto verba facit :
“ se non hostili animo, sed regnum tu-
“ tatum arma cepisse : nam Numidiae
“ partem, unde vi Jugurtham expule-
“ rat, jure belli suam factam, eam va-
“ stari ab Mario pati nequivisse : prae-
“ terea missis antea Romam legatis, re-
“ pulsum ab amicitia. Ceterum vete-
“ ra omittere, ac tum, si per Marium
“ liceret, legatos ad senatum missu-
“ rum.” Dein, copia facta, animus
barbari ab amicis flexus, quos Jugur-
tha, cognita legatione Sullae et Man-
lii, metuens id, quod parabatur, donis
corruerat.

CIII. MARIUS interea, exercitu in
hibernis composito, cum expeditis co-
hortibus et parte equitatus proficiscitur
in loca sola, obsessum turrim regiam,
quo Jugurtha perfugas omnis praesidium
imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu
reputando, quae sibi duobus praeliis
venerant, seu admonitus ab amicis,
quos

quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur: deinde itinere a Gaetulis latronibus circumventi spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, ut meriti erant, sed accurate ac liberaliter habuit. quare barbari et famam Romanorum avaritiae falsam, et Sullam, ob munificentiam in se, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quaestori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consulsorque

sultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quae aut utilia, aut benevolentiae credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiantur.

CIV. MARIUS postquam infecto, quo intenderat, negotio, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire jubet, item L. Bellienum Praetorem Utica, praeterea omnis undique senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab Consule: interea induciae postulabantur. Ea Sullae et plerisque placere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae et mobiles semper in advorsa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rufo, qui Quaestor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt.

Ex

Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem et studium Sullae lubens accepit. Romae legatis ejus, postquam errasse regem et Jugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo respondetur:

“SENATUS et populus Romanus beneficii et injuriae memor esse solet.
 “Ceterum Boccho, quoniam poenitet,
 “delicti gratiam facit. foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.”

CV. Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cujus arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque pedum, funditorum Baliarium: praeterea sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, adversum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente
 in

in campis patentibus, cum mille non amplius equitibus, sese ostendit : qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere : timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et adversum eos, quos saepe vicerant. Interim equites, exploratum praemissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

CVI. VOLUX adveniens Quaestorem adpellat : “ se a patre Boccho obviam “ illis simul, et praesidio missum.” Deinde eum et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, et die vesper erat, repente Maurus incerto vultu ad Sullam adcurrit : “ sibi “ ex speculatoribus cognitum, Jugur- “ tham haud procul abesse :” simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat “ se toties fuscum Numidam pertimescere : virtuti suorum satis credere : et-
“ iam

“ iam si certa pestis adestet, mansurum
 “ potius, quam, proditis quos ducebat,
 “ turpi fuga incertae ac forsitan post
 “ paullo morbo interiturae vitae par-
 “ ceret.” Ceterum ab eodem moni-
 tus, “ uti noctu profiscerentur,” con-
 silium adprobat: ac statim milites coc-
 natos esse; in castris ignis quam cre-
 berrimos fieri, dein prima vigilia silen-
 tio egredi jubet. Jamque nocturno i-
 tinere fessis omnibus, Sulla pariter cum
 ortu solis castra metabatur, cum equi-
 tes Mauri nunciant, “ Jugurtham cir-
 “ citer duum millium intervallo ante
 “ confedissee.” Quod postquam audi-
 tum, tum vero ingens metus nostros
 invadit: credere proditos a Voluce et
 insidiis circumventos. Ac fuere, qui
 dicerent, manu vindicandum, neque
 apud illum tantum scelus inultum relin-
 quendum.

CVII. AT Sulla, quamquam eadem
 aestumabat, tamen ab injuria Maurum
 prohibet: suos hortatur, “ uti fortem
 “ animum

“ animum gererent : saepe antea paucis
“ strenuis adversum multitudinem bene
“ pugnatum : quanto sibi in praelio mi-
“ nus pepercissent, tanto tutiores fore :
“ nec quemquam decere, qui manus ar-
“ maverit, ab inermis pedibus auxilium
“ petere, in maximo metu nudum et
“ caecum corpus ad hostis vortere.”

Deinde Volucem, quoniam hostilia face-
ret, maxumum Jovem obtestatus, ut
sceleris atque perfidiae Bocchi testis ad-
esset, castris abire jubet. Ille lacru-
mans orare, “ ne ea crederet : nihil
“ dolo factum, magis calliditate Jugur-
“ thae, cui speculanti iter suum cogni-
“ tum esset. Ceterum, quoniam, ne-
“ que ingentem multitudinem haberet,
“ et spes opesque ejus ex patre suo pen-
“ derent ; illum nihil palam ausurum,
“ cum ipse filius testis adesset : quare
“ optimum factum videri, per media
“ ejus castra palam transire : sese, vel
“ praemissis, vel ibidem relictis Mauris,
“ solum cum Sulla iturum.” Ea res,

uti

uti in tali negotio, probata, ac statim profecti : quia de improvviso acciderant, dubio atque haesitante Jugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum.

CVIII. IB I cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat : praemissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi consilia : praeterea Dabar, Massugra-dae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere impar ; pater ejus ex concubina ortus erat ; Mauro ob ingeniū multa bona carus acceptusque : quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, “ paratum
 “ sese facere, quae populus Romanus
 “ vellet : colloquio diem, locum, tem-
 “ pus ipse dilegeret : consulta sese o-
 “ mnia cum illo integra habere, neu
 “ Jugurthae legatum pertimesceret ;
 “ quo res communis licentius gerere-
 tur ;

“tur; nam ab infidiis ejus aliter caveri
“nequivisse.” Sed ego comperior, Boc-
chum magis Punica fide, quam ob quae
praedicabat, simul Romanos et Numi-
dam spe pacis adtinuisse, multumque
cum animo suo volvere solitum, Jugur-
tham Romanis, an illi Sullam traderet:
lubidinem advorsum nos, metum pro
nobis suavisse.

CIX. IGITUR Sulla: “pauca coram
“Aspare locuturum; cetera occulte,
“aut nullo, aut quam paucissimis prae-
“sentibus: simul edocet, quae respon-
derentur. Postquam, sicuti voluerat,
congressi, dicit: “se missum a Con-
“sule venisse quaesitum ab eo, pacem,
“an bellum agitaturus foret.” Tum
rex, uti praeceptum, “post diem de-
“cium redire” jubet; “ac nihil et-
“iam nunc decrevisse, sed illo die re-
“sponsurum.” deinde ambo in sua ca-
stra digressi. Sed ubi plerumque noctis
processit, Sulla a Boccho occulte arcessi-
tur: ab utroque tantummodo fidi in-
terpretes

terpretes adhibentur: praeterea Dabar internuncius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit:

CX. "NUMQUAM ego ratus sum
 " fore, uti rex maxumus in hac terra,
 " et omnium, quos novi, privato ho-
 " mini gratiam deberem. Et hercle,
 " Sulla, ante te cognitum, multis o-
 " rantibus, aliis ultro egomet opem tu-
 " li; nullius indigui. Id imminutum,
 " quod ceteri dolere solent, ego laetor:
 " fuerit mihi eguisse aliquando amicitiae
 " tuae, qua apud animum meum nihil
 " carius habeo. Id adeo experiri licet:
 " arma, viros, pecuniam, postremo
 " quidquid animo lubet, fume, utere:
 " et, quoad vives, numquam redditam
 " gratiam putaveris; semper apud me
 " integra erit: denique nihil, me sci-
 " ente, frustra voles. Nam, ut ego
 " aestumo, regem armis, quam munifi-
 " centia, vinci, minus flagitiosum. Ce-
 " terum de re publica vestra, cujus cu-
 " rator huc missus es, paucis accipe.

K k

" Bellum

“ Bellum ego populo Romano neque fe-
“ ci, neque factum umquam volui: fi-
“ nis meos adversum armatos armis tu-
“ tus sum. Id omitto, quando vobis
“ ita placet: gerite, uti voltis, cum
“ Jugurtha bellum. Ego flumen Mu-
“ lucham, quod inter me et Micipsam
“ fuit, non egrediar, neque Jugurtham
“ id intrare sinam. Praeterea si quid
“ meque vobisque dignum petiveris,
“ haud repulsus abibis.”

CXI. Ad ea Sulla pro se breviter et
modice: de pace et de communibus re-
bus multis differuit. Denique regi pa-
tefacit, “ quod polliceatur, senatum et
“ populum Romanum, quoniam ampli-
“ us armis valuissent, non in gratiam
“ habituros: faciundum aliquid, quod
“ illorum magis, quam sua, retulisse vi-
“ deretur; id adeo in promptu esse,
“ quoniam Jugurthae copiam haberet:
“ quem si Romanis tradidisset, fore,
“ uti illi plurimum deberetur; amicitii-
“ am, foedus, Numidiae partem, quam
“ nunc

“ nunc peteret, ultro adventuram.”
 Rex primo negitare: “ adfinitatem,
 “ cognitionem, praeterea foedus inter-
 “ venisse: ad hoc metuere, ne fluxa
 “ fide usus, popularium animos avorte-
 “ ret; quīs et Jugurtha carus, et Ro-
 “ mani invisi erant.” Denique saepius
 fatigatus, leniter et ex voluntate Sullae
 omnia se facturum promittit. Ceterum
 ad simulandam pacem, cujus Numida,
 defessus bello, avidissimus, quae utilia
 visa, constituunt. Ita, composito dolo,
 digrediuntur.

CXII. AT rex postero die Asparem,
 Jugurthae legatum adpellat: “ sibi per
 “ Dabarem ex Sulla cognitum, posse
 “ conditionibus bellum poni: quam-
 “ obrem regis sui sententiam exquire-
 “ ret.” Ille laetus in castra Jugurthae
 venit. Deinde ab illo cuncta edoctus,
 properato itinere, post diem octavum
 redit ad Bocchum, et ei nunciat, “ Ju-
 “ gurtham cupere omnia, quae impe-
 “ rarentur, facere; sed Mario parum
 “ confidere:

“ confidere : faepe antea cum impera-
“ toribus Romanis pacem conventam
“ frustra fuiſſe. Ceterum ſi ambobus
“ conſultum et ratam pacem vellet, da-
“ ret operam, ut una ab omnibus, quaſi
“ de pace, in colloquium veniretur ;
“ ibique ſibi Sullam traderet. cum ta-
“ lem virum in poteſtatem haberet, fore,
“ uti juffu ſenatus atque populi Roma-
“ ni foedus fieret : neque hominem no-
“ bilem, non ſua ignavia, ſed ob rem-
“ publicam, in hoſtium poteſtate reli-
“ ctum iri.”

CXIII. HAEC Maurus ſecum ipſe
diu volvens tandem promiſit. ceterum
dolo, an vere, parum comperimus. Sed
plerumque regiae voluntates, ut vehe-
mentes, ſic mobiles, faepe ipſae ſibi ad-
vorſae. Poſtea tempore et loco conſti-
tuto, in colloquium uti de pace venire-
tur, Bocchus Sullam modo, modo Ju-
gurthae legatum adpellare, benigne ha-
bere, idem ambobus polliceri. Illi, pa-
riter laeti, ac ſpei bonae pleni. Sed
nocte

nocte ea, quae proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim, inmutata voluntate, remotis, dicitur secum ipse multa agitavisse, voltu corporis pariter, atque animo varius: quae scilicet, tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri jubet, et ex ejus sententia Numidae insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, et ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis et Quaestore nostro, quasi obviis honoris causa, procedit in tumulum, facillum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermis, uti dictum, accedit: ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati: Jugurtha Sullae victus traditur, et ab eo ad Marium ductus.

CXIV. PER idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris, Q. Caepione et M. Manlio male pugnatum. quo metu

metu Italia omnis contremuerat. Illique et inde ad nostram memoriam Romani sic habuere: alia omnia virtuti suae prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, et Jugurtham victum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus, et ei decreta provincia Gallia: illique Kalendis Januariis magna gloria Consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitae.

F I N I S.

